

G. Fodor Gábor

•
Kínai enciklopédia
a kormányzáshoz

MTA
Politikai Tudományok Intézete

Institute for Political Science of
HAS

© G. Fodor Gábor, 2006

Minden jog fenntartva

Sorozatszerkesztő:
Szőgyi Lenke

Lektorálta:
Bóhm Antal

Tárgyszavak:
politikai filozófia; politikai fogalmak; kormányzás;
politikai vezetés; hatalom; jóléti állam

ISBN 963 7372 35 0
HU ISSN 1787-565X

Kiadja az MTA Politikai Tudományok Intézete
1014 Budapest, Országház u. 30.
Felelős kiadó: az MTA PTI igazgatója
Műszaki szerkesztő: Kovács Mariann

Tartalomjegyzék

Kínai enciklopédia a kormányzáshoz

- a, az Ugyanaz és a Más*
- b, a terek pluralitása*
- c, az idő feldarabolódása*
- d, a partikuláris és az univerzális*
- e, az „univerzális” jó*
- f, a „politikai” jó*
- g, follow the leader 1.*
- h, a kormányzás mint kreativitás*
- i, a hasonlóság episztéméje*
- j, a politika mint emuláció*
- k, Aldrovandi kígyói*
- l, a kreativitás szabályai*
- m, kaotikus kormányzás*
- n, a személyek primátusa*
- o, follow the leader 2.*
- p, gouvernementalité*
- r, szimpátia és antipátia*
- s, Machiavelli tagadása*
- sz, a kormányzás-tudás*
- t, a kormányzás grammatikája*
- u, a menedzser-fejedelem*
- v, a kupleráj*
- z, stb.*

Hivatkozások jegyzéke

Kínai enciklopédia a kormányzáshoz¹

Michel Foucault *A szavak és a dolgok* című könyvét Borges egyik szövegéből vett idézettel üti fel, egy olyan idézettel, amelyen állítólag igen sokat nevetett. A szöveg (és a szöveg által kiváltott nevetés) ugyanis teljesen szétzilálja megszokott gondolkodásunkat azáltal, hogy gyökeresen elbizonytalanít, „megrendítve az Ugyanaz és a Más megkülönböztetésén alapuló évezredek gyakorlatunkat”.

Borges szövege bizonyos kínai enciklopédiát idéz, amely az állatokat a következőképpen osztályozza: „a, a Császár birtokát képezők; b, a bebalzsamozottak; c, a megszelídítettek; d, szopós malacok; e, szirének; f, mesebeliek; g, a szabadban futkározó kutyák; h, az ezen osztályozásban foglalt állatok; i, amelyek rohagnak, mintha csak megvesztek volna; j, a megszámlálhatatlanok; k, amelyeket roppant finom teveszőr ecsettel festettek; l, stb.; m, amelyek az imént törték el a korsót; n, amelyek távolról legyeknek látszanak.”²

Foucault azért találta e szöveget lenyűgözőnek, mert a kínai enciklopédia olvasása révén gondolkodásunk határain járunk, számunkra ugyanis mindezt teljességgel lehetetlen elgondolni. Persze, nem véletlenül fordul Foucault Borges írásművészetéhez. Borges többek között arról híres, hogy gyakran használ fiktív idézeteket: úgy tűnik, hogy nagy gondossággal megjelöli a forrásokat, ahonnét az írásaiban kifejtett egy-egy gondolata ered, ám alaposan utánajárva a dolognak, kiderül, hogy az esetek egy részében az idézett szerző valójában nem is létezik. Aztán Borges kétségtelenül azért is fontos szerző, mert fő témája a varázslatos, szárnalmas, csapongó, korlátolt, ellentmondásos emberi fantázia és a való világ, amely talán csak egy hasonló fantázia terméke. Meg azért is, mert novellája révén ismerjük meg Ramón Bonavenát, a „deskriptív” irodalom nagy alakját, aki örökbeviszi *Észak-északnyugat* című hatkötetes munkájában sok száz oldalon írta le íróasztalának egyetlen sarkát. Ramón Bonavena kezdetben persze csak egy egyszerű regényt akart írni falujáról és hús-vér alakokról, mintegy a nagybirtok elleni tiltakozásul, de egyre súlyosabb nehézségekkel kellett szembe néznie. Ilyen volt például a szereplők neve: ha a valódi nevükön nevezi őket, akkor perbe fogják rágalmozásért, ha kitalálja a neveket, fennáll a veszély, hogy szabadjára engedi fantáziáját. Voltak lélektani természetű nehézségei is: hogy gondolkodjon egyáltalán a szomszédja fejével, hogyan találja ki, hogy mások mit gondolnak, s közben a valóságúségről se feledkezzen el. Kiútként merült fel benne, hogy majd háziállatokról ír, vagy talán önéletrajzírásba fog, de hasonló dilemmák miatt ezeket is elvetette. Végül megtalálta a rejtély nyitját, *egy jól körülhatárolt részt* keresett, s így pillantotta meg fenyőfa asztala sarkát. „Ha csak úgy vaktában feljebb megyek, akkor elkalandozom a mennyezeten vagy a tetőterazon, s onnan meg hamarosan az asztronómia területére tévedek; ha viszont lefelé indulok el, akkor az alagsornál, a szubtrópusi síkságnál, ha ugyan nem a földgolyónál kötök ki.”³ Így vált

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A dolgozat előmunkálataihoz egyrészt a jó és a rossz kormányzásról szóló, a Kommentár című folyóirat hasábjain megjelent írásom – G. Fodor Gábor (2006): A jó kormányzásról és a rosszról. Kommentár 2. 18-27. –, valamint a 2006-os Politológus Vándorgyűlésen elhangzott – „Mi a kormányzás: kreativitás és/vagy gondoskodás?” című – előadásom sorolható (www.polvgy2006.ekt.hu/eloadasok/gfodor_gabor.doc).

² Foucault, Michel (2000): *A szavak és a dolgok*. Budapest: Osiris. 9.

³ Borges, Jorge Luis-Casares, Adolfo Bioy (2000): Bustos Domecq feljegyzései. Egy este Ramón Bonavenával. In Scholz László (válogatta és szerk.): *A holdbéli nyúl. Válogatás Jorge Luis Borges társszerzővel írt műveiből*. Budapest: Európa. 177-186.

Bonavera számára *jól körülhatárolt résszé* íróasztalának észak-északnyugati sarka és az ott helyet foglaló tárgyak, és azok is, amelyek valahogyan odakerültek. De vajon szabad-e megújítani azt, amit látunk, önkényesen újabb elemeket beiktatni, elhelyezni a mágneses mezőben, aztán teketóriázás nélkül neki állni és leírni őket? A dilemma abban áll, hogy az odakerült tárgyak leírása nem sikerülhet majd teljesen spontánra, ugyanakkor, ha majd ott lesznek, akkor majd mégis részét fogják képezni a valóságnak, s így megfelelő bánásmódot követelnek maguknak. „Milyen csodálatos test test elleni küzdelme ez etikának és esztétikának!”⁴

Tehát *egy jól körülhatárolt részre* lenne szükség, ahol bele lehetne fogni az ott található, vagy éppenséggel odakerült jelenségek, lények és tárgyak nyilvántartásba vételének herkulesi munkájához.

Borges szörnyszülöttsége azonban éppen abban áll, hogy enciklopédiájával a találkozások közös terét rombolja le, rámutatva a nyelv helynélküliségére. A közös tér eltüntetése ugyanis egyszerre mutat rá és teszi nevetségessé ábécésorrendünket, amely itt a kínai enciklopédia felsorolásainak egyetlen látható vezérfonalául kellene hogy szolgáljon. Ráadásul, ha az „ezen osztályozásban foglalt állatok” kategóriája az összes állatot magában foglalja, akkor milyen felosztás teszi egyáltalán érthetővé a szakaszok elkülönítését? Milyen tér ad értelmet a felosztásnak úgyis mint táblázatnak, hogy lehetővé tegye gondolkodásunk számára a lények és a dolgok rendezését, osztályokba tagolását, név szerinti csoportosítását, amelynek révén meghatározható hasonlóságuk és különbözőségük? Milyen az a koherencia, amely ellenáll e sokféleségnek?

a, az Ugyanaz és a Más

Kétségtelenül megrendült az Ugyanaz és a Más megkülönböztetésén alapuló évezredes gyakorlatunk. Hogy lehetséges legyen egyáltalán a politika mibenlétére irányuló reflexióról beszélni, szükségünk lenne a megkülönböztetés képességére: a politikai és nem-politikai dolgok többé-kevésbé világos elhatárolására. Ha pedig létezik olyan, hogy politika, akkor feltételeznünk kellene egy szubsztanciától megkülönböztetett kritériumot, amely a szubsztancia, azaz a „politikum” megjelenésének jelzője. Évezredes gyakorlatunk alátámasztani, a kínai enciklopédia viszont cáfolni látszik azt a feltevésünket, hogy létezhetne ilyen kritérium. Az évezredes gyakorlat a kormányzásra, a vezetésként értett kormányzás praxisára irányítaná figyelmünket, azt sugallva számunkra, hogy a kormányzást, mint sajátos politikai tevékenységet vizsgálva, a „politikum” bizonyos vonásai is feltárhatóak. A kormányzás természetéről vallott modern felfogások viszont ezt az alapvető előfeltevésünket teszik kétségessé. Egyrészt azért, hogy kiüresíteni látszanak annak politikai jellegét; másrészt, hogy a széttartó sokféleség rendezetlenségébe, törvény és geometria nélküli dimenziójába helyezik azt, ahol a dolgok olyan mértékben különböző síkokon és szinteken helyezkednek el, hogy lehetetlen számukra közös teret találni. Úgy tűnik tehát a mi problémánk bizonyos értelemben hasonlatos Foucault problémájához: a kormányzás mibenlétére irányuló kérdést a kínai enciklopédia rendjét méltányolva kell felvetnünk.

De vajon képes-e szembeszállni a kínai enciklopédia varázsával a politika modern tudománya? A kínai enciklopédiának is megvan a maga rendje, hiszen nagy gonddal különbözteti meg a valódi állatokat (amelyek rohangálnak, mintha csak megvesztek volna és amelyek az

⁴ Az esztétika és etika ezen konfliktusát Bonavera számára a pékség kifutófiújának megjelenése oldotta fel, aki ugyan elég gyáva, de nagyon megbízható ifjú volt. „Félelemmel vegyes kíváncsisággal, mint aki megszentéstelenít valamit, felszólítottam, hogy tegyen oda az asztal éppen üres sarkára valamit, akármit. Odatette a radírt, a töltőtollat, s ismét csak a hamutálat.” Uo. 182.

imént törték el a korszót) a képzeletbeliektől. A modern politikatudomány azonban a sokféleség értelmezésére a nézőpont leszűkítését javasolja. A „modern” kitétel mégis némileg félrevezető: mert nem csak a „modern”, hanem a „tudományos” nézőpont is eredendő nehézségekkel küzd. A politikatudomány skolasztikus vizsgálati módja mindig is *a posteriori* jellegű, ami azt jelenti, hogy a politikát végleges formájában fogja fel, mint terminusokat, koncepciókat, szimbólumokat, és az így létrejött „tudás testét” elemzi és értelmezi. Ezzel szemben a politikával szembeni leghétköznapibb intuíciónk is azt súgja, hogy a politika állandó mozgás, „*open-ended process*”, nem állandóság, hanem olyasvalami, ami folyamatosan mássá és mássá válik; nem szükségszerűség, hanem kontingencia⁵. Mert a valóság is kontingens, a jelenleg létező lehetőségességnek éppúgy meg van az alternatívája a múltban, mint ahogy a jövőben⁶. Az aktuális jelen pedig mindig különbözik attól, amit aktuálisan tudunk. Ezt a feszültséget nem lehet feloldani, hozzáigazítás (a tudás hozzáigazítása ahhoz, amiről tudnunk kellene) ugyanakkor mindig lehetséges, persze, ez a hozzáigazítás sohasem lesz tökéletes.⁷ Mert a kontingencia maga a pluralitás és a nyitottság, „*open-ended nature*”; éppúgy ellentétes a szükségszerűséggel, mint a lehetetlenséggel⁸, nem szükségszerű és mégis lehetséges, ahogy azt már Arisztotelésznel is olvashatjuk. S valóban, már a görög demokrácia reflektált viszonyt alakított ki a kontingenciával szemben, még akkor is, ha a politikával kapcsolatos tudásuk erőteljesen egy „strukturálisan statikus kozmológiába” ágyazott volt (ezt a reflektált viszonyt nevezi Christian Meyer „*Kontingenztoleranz*”-nak)⁹. Mivel a politika a kontingencia birodalma (*realm of contingency*), állandó mozgás, processzus¹⁰, ezért kell magára a mozgásra, vagyis a folyamatokra és az általuk létrehozott struktúrákra is figyelniük, mert ezek teremtik meg az összehasonlíthatóság feltételét és a hasonlóság képzetét. A folyamatok, a struktúrák és az általunk összevetni kívánt dimenziók pedig térben és időben helyezkednek el. Ma viszont – s itt érhető tetten a „modern” kritikája – úgy beszélünk, mintha csak egyetlen tér és egyetlen idő lenne.

De valójában se nem a tér, se nem az idő nem homogén.

b, a terek pluralitása

Borges saját enciklopédiájának, ezen összefüggő tér nélküli táblázatnak egy kitüntetett helyen ad hazát, egy olyan területen, amelynek már a neve is számos utópiát idézett fel Nyugaton: a kínai kultúra – legalábbis képzeletvilágunkban – a legegyszerűbb módon hierarchizált világ, amely a legkevésbé érzékeny az idő múlására, ahol felülről lefelé írnak, a „természet rendjé-

⁵ A kontingencia szerepéről és jelentőségéről ad áttekintést több munkájában is Michael Th. Greven. Lásd: Greven, Michael Th. (1999): *Die Politische Gesellschaft. Kontingenz und Dezsion als Probleme des Regierens und der Demokratie*. Opladen: Leske&Budrich; Greven (2000): *Kontingenz and Dezsion*. Opladen: Leske&Budrich; Greven (2005): *Contingency as Neglected Problem of mainstream Political Science (Working Paper)*; Valamint Palonen, Kari (1998): *Das „Webersche Moment”: zur Kontingenz des Politischen*. Opladen/Wiesbaden: Westdeutscher Verlag GmbH. 12-17.

⁶ Greven 2005:2

⁷ Vö. Schabert, Tilo (1989): *Boston Politics: The Creativity of Power*. De Gruyter Studies on North America. Berlin/New York: Walter de Gruyter. 50-51.

⁸ Greven 2005:4

⁹ Meier, Christian (1983): *Die Entstehung des Politischen bei den Griechen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp

¹⁰ Vö. Voegelin, Eric (1966): *Anamnesis. Zur Theorie der Geschichte und Politik*. München: Piper & Co. Verlag.

nek” megfelelően, amely „az embernek felül adta a fejet és alul a lábat”¹¹. Ez a kitüntetett térbeliség azonban tele van bonyolult alakzatokkal, egymást keresztező utakkal, különös helyekkel, titkos átjárókkal és előre nem látható kapcsolatokkal, mondhatjuk úgyis, ellen-szerkezeti helyek sokaságával. A helyek hierarchikus összességét tehát kikezdi az ellen-szerkezeti helyek elágazásai és rácsozatai.

A nyilvános csak egy tere a terek pluralitásának. Ahogy Foucault mondja, korunk a tér, „azaz az egyidejűség, a mellérendeltség, a közel és a távol, a jobbra és a balra, a szétszóródás kora”. A tér telis-teli van szerkezeti helyek sokaságával, e pluralitás pedig világossá teszi számunkra, hogy nem vagyunk egy homogén és üres tér lakói, sőt terünk telis-teli van minőségekkel és olykor a képzelet szülöttei népesítik be, elsődleges érzékelésünk tere egyben álmodozásainké és szenvedélyeinké is, amelyek olyan minőségeket hordoznak, amik a tér belső tulajdonságainak tűnnek; könnyű, éteri, áttetsző, vagy éppen sötét, érdes, teliszúfolt tér ez¹².

A társadalom reálisan létező, és általában nyilvános tereinek érthetőségét különös terek állítják kétségek elé, ezek az utópiák és a heterotópiák. Az utópiák úgymond valóságos hely nélküli szerkezeti helyek, amelyek mesés és egységes térben szóródnak szét, lehetővé téve ezáltal a nagy narratívákat, a meséket és diskurzusokat¹³. Míg a heterotópiák olyan ellenszerkezeti helyek, amelyek megvalósult utópiaként állítják kétségek elé, forgatják ki középpontjukból a kultúra belsejében fellelhető valódi szerkezeti helyeket, felszámolva így a mítoszokat, terméketlenné téve a mondatok líráját¹⁴. A heterotópiák azok a helyek tehát, amelyek külsőek minden helyhez képest, mégis tökéletesen lokalizálhatók. Foucault szerint „valószínűsíthetően egyetlen kultúra sem létezik, amely ne hozna létre heterotópiákat”. Foucault többek között beszél a válság heterotópiáiról (ezek privilegizált, szent vagy tiltott helyek, azok számára fenntartva, akik a társadalom viszonylatában és az életüket övező emberi közegben valamilyen válsághelyzetbe kerülnek) és a deviáció heterotópiáiról (mint például a menedékházak, pszichiátriai klinikák). De heterotópia a temető, a kert, a városzéli vásár, az üdülő-falu vagy éppen a skandináv szauna is. S létezik még egy fontos tér, amely kihívást intéz a nyilvános magától értetődősége ellen, ez a tükör. A tükör azért sajátos tér, mert egyfajta közbülső tapasztalatot képvisel. Mivel hely nélküli hely, így végső soron utópia: ott látom magam, ahol nem vagyok. De egyben heterotópia is: a tükör működése következtében, mivel ott látom magam, hiányzónak vélem magam a helyről, ahol vagyok, a tükör „működése” által tehát egyszerre teszi reálissá és irreálissá is az őt körül vevő világot¹⁵.

S vajon nem gondolható-e el a politika is olyan szerkezeti helyek sokaságaként, „amelyeknek megvan az a különös tulajdonsága, hogy kapcsolatban áll az összes többivel, ám olyan módon, hogy eközben felfüggeszti, közömbösíti vagy a visszájára fordítja az általa megjelölt, visszavert, vagy visszatükrözött kapcsolatokat”?

A homogenitása feltételezése a nyilvános feltételezését jelenti. A nyilvános tere mellett, amire egyébként figyelmünk irányul, azonban ott van az is, ami rejtett. A politikára irányuló intuícióink ugyanis ellentmondani látszanak a nyilvános feltétlen uralmának; gondoljunk csak a cselszövések kitüntetett jelentőségére. A politika heterotóp világa azonban rejtve marad a nyilvánoshoz (a média által megjelenített valósághoz) szokott szemünk előtt. Mégis, még ha titokként is, de jelen van a politika nemcsak a nyilvánosban, hanem a tükörteremben, a látha-

¹¹ Foucault 2000: 57.

¹² Foucault, Michel (1999a): *Eltérő terek*. In *Uő: Nyelv a végtelenhez*. Debrecen: Latin Betűk. 147., 149.

¹³ Foucault 2000: 12.

¹⁴ Uo. 12.

¹⁵ vö. Foucault 1999a: 147-157.

tatlan bűvópataokban, a boszorkánykonyhákban, az intrika és cselszövés szalonjaiban, a közélet kávézóiban¹⁶ és kormányzati üdülőkben is¹⁷.

c, az idő feldarabolódása

Ugyanakkor az idő sem homogén. Már csak azért sem, mert a tér sem az, s mi más az idő, mint „térben megoszló elemek elrendeződésének egyik lehetséges módja”¹⁸? A heterotópiák az idő feldarabolódásával járnak együtt. Foucault szerint a heterotópiák működése csak akkor teljesezhet ki, ha abszolút szakadás áll be az emberek és a hagyományos idő viszonyában. Így válik idő-heterotópiává

a temető, mint a rendkívüliség ellen-szerkezeti helye: az egyén élete elvesztésével belép szertefoszlásának és eltörlődésének kvázi-örökkévalóságába¹⁹;

a múzeum és a könyvtár, mint az idő felhalmozódásának heterotópiái: itt az idő szakadatlanul önnön csúcsaira tornyosul, a múzeum és a könyvtár olyan általános archívum, ahová minden időt, korszakot, ízlést bezárnak egyetlen helyre, egy olyan helyre, amely a maga részéről kívül esik az időn²⁰;

a vásár vagy a szabadidőfaló, mint az ünnep, azaz az idő illékonyságának és múlandóságának heterotópiái, amelyek már nem pályáznak az örökkévalóságra, hanem teljességgel időszakosak, városszerű üres szerkezeti helyek, amelyek évente egyszer-kétszer népesülnek be, a maguk barakkjaival, kirakataival, szedett-vedett portékáikkal, birkózóival, kígyónőivel, jövőmondóival²¹.

És mivel a politika sem homogén, talán nem annyira meglepő, hogy a politikának is több ideje van. Kari Palonen miközben azt hangsúlyozza, hogy a politika világa kontingens, fluid és rendezetlen, és a diszkontinuitás legalább úgy jellemzi, mint a kontinuitás, a politikát mint tevékenységet vizsgálva feltárja annak idődimenzióit²²: gondosan elkülönítve egymástól a *policy*, a *politicking* (politizálás), a *polity* és a *politicization* (politikaivá tétel, a dolgok átpolitizálása) temporalitását.

A *policy* a tevékenység irányára, cselekvések sorára vonatkozik, így értve *policy* egy terv, egy program, egy projekt vagy éppen egy doktrína. Teleologikus értelemben a valamire való irányultságot fejezi ki, tehát jövőre orientált, normatív értelemben pedig a dolgok aktuális állapotához viszonyított távolságtartást juttatja kifejezésre, hogy mit kellene „realizálni” a lehetséges, szóba jöhető, illetve felmerülő „jövőlehetőségek” közül. A *policy* tehát elsősorban egy gondolkodási és cselekvési mód, egy tervezett cselekvés előre elképzelt útja, s így a jövőnek a jelen és egyben a kontinuitásnak a diszkontinuitás feletti dominanciája. Palonen

¹⁶ Vö. G. Fodor Gábor (2006): Politikai tanatológia, avagy miért nem lett öngyilkos Orbán Viktor a 2002-es választások után? In G. Fodor Gábor-Schlett István: Lú-e vagy szobor? Tanulmányok tudományról, politikáról, politikatudományról. Budapest: Századvég. 339-356.

¹⁷ Lehet, hogy az öszödiek nem tudják, még csak nem is sejtik, de Balatonöszöd is heterotópia.

¹⁸ Foucault 1999: 148.

¹⁹ Uo. 152.

²⁰ Uo. 152-153.

²¹ Uo. 153.

²² Lásd: Palonen, Kari(2005): Political times and the temporalisation of concepts. A new agenda for conceptual history. In Landgrén, Lars-Folke-Hautamäki, Pirkko (ed.)(2005): People, Citizen, Nation. Helsinki: Renvall Institute. 50-68. ; Palonen (2003): Four Times of Politics: Policy, Polity, Politicking, and Politicization. Alternatives, 2003/28. 171-186.

azonban hozzáteszi, hogy a *policy*-k kontinuitását lépten-nyomon töréspontok (*temporal breaking points*)szakítják meg. A *policy* teleologikus karaktere követeli meg azt, hogy ezeket a töréspontokat kezeljék, ily módon rendelve alá azokat a projekt konzisztenciájának illetve belső koherenciájának²³.

A *politicking* azt jelenti politizálni, politikailag cselekedni, és ez adja a kulcsot a politika mint tevékenység megértéséhez. A politizálás cselekvés, performatív aktus (*politicking as a performance*), utal egy oppozícióban lévő másik emberre, valamint ügyes és okos cselekvésre, nemcsak arra vonatkozik, hogy mit, de arra is, hogy hogyan tegyünk valamit. A politizálás ideje a jelen: a cselekvés mindig itt és most zajlik, s annak az esélyét jelenti, hogy szó szerint is megragadjuk az eseményt, a benne megnyíló lehetőséget, továbbá azt is, hogy nem létezik szándék az adott szituációban lévő cselekvésen kívül. A politizálás hasonlatos Arendt szabadságfogalmához, amit Arendt a fuvolajátékos virtuozitásával fejez ki, a szabadság csak addig tart, amíg a játék²⁴. A politizálás ennek megfelelően értelmezhető úgy, mint a lehetőségekkel való játék művészete, tehát valamiféle performatív művészet, ami a jelenben zajlik, ez a jelen azonban korántsem statikus, megvan a maga belső ritmusa, s éppúgy a kontinuitás, mint a diszkontinuitás világa.²⁵

A *polity* a politizálás, a politikai tevékenység játéktere (*Spielraum*), az a metaforikus tér, ami a politikai szférát elválasztja más szféráktól. De nemcsak metaforikus, hanem temporalizált tér is: a „*polity* az idő maga”, nem más, mint „idő-rezsim” (*time-regime*). A *polity* tehát nem csupán *Spielraum*, hanem egyúttal *Spielzeit* is, nemcsak játéktér, hanem játékidő is, sőt „játékidőtér”, azaz *Spielzeitraum*. Például a rendszeres választások és a kormány-ellenzék-játék által ellenőrzött parlamentáris politika tisztán képviseli ezt az idő-orientáltságot, ebben az értelemben a parlamentáris politika „idő-rezsim”. A parlamenti praxis komplexitása a lehetőségek és kontrollok jelenléte által formálódik, és mind a kormányzati cselekvés lehetőségei, mind az ellenzéki kontroll nem csupán az időben (*in time*), hanem az idő, saját belső ritmusa révén (*by time*) is határolt. Ez azt jelenti, hogy a különböző kormányzati taktikáknak és cselekvési lehetőségeknek, mint ahogy az ellenzék mozgásterének is megvan a maga belső ideje és saját ritmusa. A parlamentáris kalendárium saját belső ideje teremti meg annak a lehetőségét, hogy a kormány kifejezésre juttassa alkalmasságát és kiválóságát, míg az ellenzék számára ez a belső ritmus arra nyújt alkalmat, hogy megkérdőjelezze ezt a kormányzati manifesztációt. Ugyanakkor a parlamentáris kalendárium (*parliamentary calendar*) nem az egyetlen időmérő eszköze a politikának. A parlamentáris politikán kívül más *polity*-k is léteznek, s mindegyiknek megvan a saját kalendárium. S mivel az egyes *polity*-k keresztezhetik egymást, egybekapcsolódhatnak, majd szétválhatnak, Palonen egy metaforát javasol megértésükre: a politikai menetrend metaforáját, ami megmutatja a vonatokat, neveiket, az állomásokat, és a csatlakozásaikat is. A politizálás (*politicking*) tulajdonképpen e menetrend olvasásának és alkalmazásának a képessége.²⁶

A *politicization* kifejezés a dolgok politikaivá tételére utal, a cselekvésként felfogott politika koncepcióját ugyanis nem meríti ki csupán a politizálásban testet öltő aktivitás. A *politicization* nem más, mint a dolgok újraértelmezése a politikai nézőpontjából. A politikaivá tétel során mutatkozik meg egy jelenség politikai aspektusa, válik politikaivá az, amit korábban

²³ Palonen 2003:175-177.

²⁴ Vö. Arendt, Hannah (1995): Mi a szabadság? In Uő. Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén. Budapest: Osiris-Readers International. 162-163.

²⁵ Palonen 2003:177-179.

²⁶ Uo. 179-181.; valamint Palonen, Kari (2004): Parliamentarism: A Politics of Temporal and Rhetorical Distances. In Schober, Anna (Hrsg.): Ästhetik des Politischen. 3. Innsbruck-Wien-Bozen: Studien Verlag 111-126.

nem tekintettek annak. Míg a politizálás performatív értelmű, addig a politikaivá tétel értelmező tevékenység, egy sajátos invenció, amely új játékteret nyit meg a politizálás előtt. A játék metaforát használva a politizálás mindig olyan játszmákon belül zajlik, amelyeket már mint politikait ismertek föl, a dolgok átpolitizálása viszont egy helyzet újraértelmezése, amely megnyitja a „játékidőteret” a politizálás számára. Vagyis politikaivá tétel nélkül nincs politizálás. De míg a politizálás ideje a jelen, addig a politikaivá tétel ideje a múlthoz, a jelenhez és a jövőhöz egyaránt kötődik. A politikaivá tétel múltra vonatkozása konceptuális jellegű, és azon aspektusok ellenében bontakozik ki, amelyeket korábban nem tekintettek politikai jellegűeknek, ebben az értelemben újra írja a múltat. A jelenségek újraértelmezése a politika nézőpontjából természetesen a jelenben történik, az értelmező tevékenység a múltat a jelenben „aktualizálja”. A múlt jelenben történő aktualizálása azonban megnyitja a jövő horizontját is, a metafora értelemben lehetővé teszi, hogy új vonatokat adjanak hozzá a politika menetrendjéhez, amely aztán módosítja az átszállások és csatlakozások rendjét, megváltoztatva ezzel a menetrendet²⁷.

d, a partikuláris és az univerzális

A terek és az idők pluralitása felértékeli a partikularitást. A politika partikularitás, a partikularitások pluralitásában azonban felfedezhető azonosság: ez teszi számunkra egyáltalán lehetővé, hogy tereken és időkön át megragadjunk valami állandót abban, ami folyamatosan mássá és mássá válik, hogy a jövő helyett a múltat faggatva ragadjuk meg a partikulárist.

A régiók között egyetértés mutatkozott abban, hogy a jó és a rossz kormányzás megkülönböztetése révén magához a kormányzás mibenlétéhez is közelebb kerülhetünk.

A keresztény középkor politikai kultúrájának egyik legkimagaslóbb művészi kifejezése a sienai városháza tanácstermében található két falfestmény, Ambrogio Lorenzetti alkotása: az egyik a rossz, a másik a jó kormányzat jelképes ábrázolása. Az első festmény középpontjában sátánszerű alak gyakorolja a hatalmat a város polgárai felett a szenvedélyek tucatnyi kísértésével. De különösképpen a zsugoriság, a kevélység és a hiú dicsvágy készíti az alattvalókat saját önző érdekeik kielégítésére. Így nem csoda, ha az uralkodó nem erkölcsi tekintélyre, hanem nyers erőszakra építi hatalmát, amelyet egy női alak fejez ki azzal, hogy egy végtagot fűrészsel le egy testről. A közéletet pedig az ezerfelé húzó önző érdekek a pokol tornácának tózsomszédjává teszik. A *jó kormányzás allegóriája* című képen viszont a fejedelem hatalma az erények, különösképpen az igazságosság, a nagylelkűség és mértékletesség tekintélyén nyugszik. Uralmának gyümölcse a társadalmi béke, amelynek jelképes alakja a trónhoz közel, párnákon nyugszik. Ez a rend zavartalan birtoklása, a jó kormányzás hatása a városra viszont csak egy másik festményen látszik; ami a képről hiányzik, az éppen a partikularitás, vagyis a jót kihívások elé állító igények parttalansága. Az a mozzanat, hogy hogyan lesz az univerzális jóból a partikuláris politikai közösség java.

e, az „univerzális” jó

A politikai jó problémája ott kezdődik, ahol az univerzális jó véget ér.

Platón államférfija az univerzális jóról tudósít minket. Megtudjuk, hogy az államférfi tudása egy bizonyos parancsoló megismerő tudomány, amely azonban leginkább mégiscsak gondoskodás, olyan művészet, amelyhez ész, belátás és szakértelem szükségeltetik, éppúgy mint a

²⁷ Palonen 2003: 181-183.

hajóskapitány vagy az orvos művészetéhez. Az okos uralkodók ugyanis mindig szem előtt tartják azt az egy fontos szempontot, hogy az ész és szaktudás segítségével mindig a lehető legigazságosabb bánásmódban részesítsék az állam polgárait, s így képesek legyenek őket épségben megőrizni, sőt lehetőleg gyarlóból jobbra tenni (297b). Mindezt a szöveg munkája által éri el: a király az, aki az összes államügyekre gondot visel, és mindent a lehető legmegfelelőbbben összesző (306e), így az egymásnak feszülő erényekkel – a mértékletességgel és bátorsággal – rendelkező embereket is.

Mint mondtam azonban, a politikai jó problémája ott kezdődik, ahol az univerzális jó véget ér. A szöveg példája azért fontos Platón számára, mert a jó szöveg feltétele a jó mérés. Mi a mérés? Annak megértése, mi a túlság és mi a hiány. A mérésnek két fajtája van: egyrészt a dolgok egymáshoz való mérése, e mérés során a dolgokat ellentétekhez viszonyítva mérik (mintha ez lenne a politikai viták egyik mérőónja), másrészt a mérés a kellő mértékhez viszonyítás, Platón szerint ez hoz létre minden szépet és jót.

f, a „politikai” jó

A kormányzat jó vagy rossz volta a polgárok agyába, szívébe, lelkébe és gyomrába helyezett mérőóntól függ.

Montesquieu *A törvények szelleméről* című művében jóllehet gondosan különbséget tesz a kormányzat három fajtája (köztársasági, monarchikus, önkényuralmi) között, elválasztva egymástól a csak rájuk jellemző vezérelveket; de tulajdonképpen mégiscsak két kormányzásról, a jóról (mérsékelt kormányzat) és rosszról (önkényuralom) beszél, és elsősorban is a rossz érdekli. Az ötödik könyv XIII. fejezete az önkényuralom eszméjét tárgyalja, s ez a fejezet mindössze két mondatból áll: „Amikor Louisiana vademberei gyümölcsre vágynak, levágják lábról a fát, és úgy szedik le a gyümölcsöt. Íme az önkényuralmi kormányzat.”²⁸

A rossz ellentéte a mértékletesség. Ez a szempont formálja azokat az útmutatásokat, amelyeket a jó kormányzatnak figyelembe kell vennie, hogy elkerülje a romlást, különösen annak tudatában, hogy „egy hosszú kormányzás alatt az emberek észrevehetetlen leejtőn csúsznak a rossz felé, és csak erőfeszítés által lehet újra felemelkedni a jóhoz”²⁹. Figyelemre méltó, ahogy Montesquieu az állami jövedelmek megfelelő kezeléséről és az adók beszédéséről elmélkedik. Többek között ilyeneket ír: „Ha az állam jövedelmeit nem osztják szét a nép között, akkor szemé elé kell tárnai, hogy azokat jól kezelik. Ezt megmutatni a népnek annyit jelent, mint bizonyos módon neki juttatni e javak élvezetét.”³⁰ Vagy: „Bizonyos rendet kell teremteniük az adók beszédésében, nehogy az nyomasztóbb legyen, mint maguk a terhek. A súlyos adóteher először is fáradtságos munkát követel; az ilyen munka elcsüggeszti az embert; a csüggedés felidézi a tunyaság szellemét.”³¹ Vagy, hogy az adók kivetése során különbséget kell tenni valóságos és képzelt szükségletek között, és az állampolgárok valóságos szükségleteiből semmit sem szabad elvenni az állam képzelt szükségletei javára. Mik a képzelt szükségletek? „Képzelt szükségletek azok, amelyeket a kormányzók szenvedélyei és gyengeségei kívánnak meg, mint aminő valamely rendkívüli terv vonzóereje, a hiú dicsőségre való beteges törekvés és a léleknek bizonyos tehetetlensége az elképze-

²⁸ Montesquieu (2000): *A törvények szelleméről*. Budapest: Osiris – Attraktor. 119.

²⁹ Uo. 109.

³⁰ Uo. 112.

³¹ Uo. 116.

lésekkel szemben”³². Vagy, hogy egy újabb útmutatást idézzek: „Az állami jövedelmeket nem ahhoz kell mérni, amit a nép adni képes, hanem ahhoz, amit adnia kell. Ha azonban ezeket a jövedelmeket ahhoz szabják, amit a nép adni tud, akkor legalábbis annak megfelelően kell azokat megállapítani, amit a nép mindenkor adni képes.”³³ S hogy minden a megfelelő pillanattól függ: „vajon az állam azzal kezdi-e, hogy szegénnyé teszi alattvalóit, hogy maga meggazdagodjék, vagy megvárja, hogy alattvalói jómódba kerülven, őt is gazdaggá tegyék?”³⁴ A jó kormányzatnak meg kell őrizni az illúziókat is, ezt pedig csak úgy teheti meg, ha tekintettel van a népére. Montesquieu arról elmélkedik, hogy az árukra kivetett adókat a nép kevésbé érzi, mert jóformán nem is tudja, hogy fizeti azokat. De ahhoz, hogy a dolog ára és az adó összefolyhasson az adófizető agyában, az kell, hogy helyes legyen az arány az áru értéke és az adó között, ahol ezt nem veszik figyelembe, ott a fejedelem megfosztja alattvalóit minden illúziótól; alattvalói látják, hogy nem ésszerű módon vezetik őket, ez pedig a legerősebben érezteti velük szolgásgukat³⁵.

A kormányzat jó vagy rossz volta tehát a nép, a polgárok szempontjai által és tekintettel formálódik. De vajon – kérdezi Montesquieu – tud-e a nép vezetni egy ügyet, felismerni a megfelelő helyet, alkalmat, időpontot, és tudja-e azt hasznára fordítani? Válasza: nem, erre nem képes³⁶.

Ki képes rá? A fejedelem vagy a *leader*.

g, follow the leader 1.

A múlt évben került sor Bécsben *A kormányzat-Paradicsomi cselekményterek* című kiállítás megrendezésére, a kiállítás egyik legbizarrabb darabja volt Ines Doujak *Follow the Leader* című munkája, amely a térben átlósan felfüggesztett hajókból állt, alkotóelemei pedig plexi, juhszőr, fotók és festett strucctojások voltak. A fotókon pózoló férfi szereplők színpadiassága, a hajó formájú makulátlan plexi, a hajók hátoldalán lévő szőr és a mívesen megfestett tojások együttese szinte lehetetlen feladat elé állította a nézőt abban a vállalkozásában, hogy megértse mi is a *leader*.

³² Uo. 327.

³³ Uo. 327.

³⁴ Uo. 331.

³⁵ Uo. 332.

³⁶ Uo. 58.

h, a kormányzás mint kreativitás

Follow the leader, ez a politikum megértésének kulcsa Tilo Schabert szerint, aki inkább egy politikai filozófiaként értett politikatudomány, mintsem a modern politológia képviselője, Eric Voegelin nyomdokain haladva³⁷, de egy empirikus vizsgálaton keresztül, a Kevin White által regnált Boston politikáinak és kormányzati rendszerének vizsgálata révén jut el a „kormányzás nem más, mint kreativitás” tétel felállításához³⁸. Egy másik írásában³⁹ pedig François Mitterand-ot *prince*-nek, fejedelemnek nevezi, a kormányzást pedig a kreativitással azonosítja, sőt, azt állítja, hogy a nem is a kormány, hanem maga a kreativitás kormányoz⁴⁰. Schabert szerint a politikatudomány tapasztalati tudomány, tárgya a kormányzás, mint *human conduct*, célja pedig az egység megértése a különbözőségben (*unity in diversity*)⁴¹.

Mit jelent a voegelin nézőpont elfogadása? Az ontológiai kiindulópont előfeltételezését. „Politikai kormányzatot létrehozni kísérlet a világban teremteni.” („*To set up a government is an essay in world creation*”) Voegelin ezzel a mondattal kezdi a *History of Political Ideas*, a politikai eszmék történetének feldolgozását célzó munkájához írt bevezetőjét (pontosabban a bevezetés egyik változatát). Az *Introduction* hipotézise szerint az egymásnak feszülő emberi törekvések megformálatlan gazdagságából, a káosz rendezetlenségéből emelkedik ki a rendnek egy kis világa, a kozmikus analógia értelmében egy *kosmion*, amelynek léte egyaránt külső és belső veszélyeknek van kitéve. A kormányzat létrehozatalának célja tehát tulajdonképpen egy olyan rend, védett tér létrehozása, amelyben az ember életének értelmet adhat. Vagyis egy *kosmiont* életre hívni, a káoszból rendet teremteni egyenértékű bizonyos értelemben az ember teremtésével, az ember pedig köztes lény (*metaxy*), az isteni és az emberi pólus közötti feszültség⁴².

³⁷ Eric Voegelin politikai filozófiájához lásd: G. Fodor Gábor (2004): Kérdéstilalom. Eric Voegelin politikai filozófiája. Politikai filozófia sorozat 1. Budapest: L'Harmattan.

³⁸ Schabert 1989

³⁹ Schabert, Tilo (2005): A Classical Prince: The Style of François Mitterand. In Cooper, B.-Embry, Ch.R.(Ed.): Philosophy, Literature and Politics: Essays Honory Ellis Sandoz. Columbia-London: University of Missouri Press. 234-257.

⁴⁰ Uo. 235.

⁴¹ Uo. 234.

⁴² Voegelin szerint az embert nem valamiféle örökérvényűnek gondolt definíció, hanem metafizikai helyzete határozza meg. Az ember *metaxy*, köztesség, az isteni és az emberi közötti feszültség. A *metaxy* az emberi lét „alapvető struktúrája”, ez szimbolizálja a „lét misztériumát”. Az emberi lét a pólusok feszültsége által meghatározott: élet és halál, halhatatlanság és halandóság, tökéletesség és tökéletlenség, idő és örökkévalóság; rend és rendetlenség, igazság és igazságtalanság, az élet értelme és értelemnélkülisége; *amor dei* és *amor sui*, *l'âme ouverte* és *l'âme close*; az isteni alappal szembeni nyitottság (hit, remény és szeretet erénye) és eltévelyedés (az önmagába-zárkózás, hübrisz és lázadás állapota) közötti lét. Az emberi lét az egy (*hen*) és a határtalan (*apeiron*) közé vetetett. Az *apeiron* a még eldöntetlenül ide-oda hullámzó megzabolázatlan határtalan; ellenpólusa a *hen*, az egy, az isteni alap (*aitia*), amit Voegelin Platón *Philébosza* alapján, a bölcsességgel, az ésszel, a szellemmel (*Nous*) azonosít. A *Nous* transzcendens természetű, de mint formatív erő megjelenik a dolgokban. Az egy és a határtalan között a dolgok sokfélesége, a meghatározott szám közvetít. Amikor az egy, a határ, a „valamilyen”, a „valamennyi” véget vet a határtalan meghatározatlanságának, „valamilyenne” és „valamennyivé” teszi a határtalant, vagyis azt, ami önmagában „semmilyen” és „semennyi”; tehát, amikor az egy a sokba és határtalan a határba belenyúlik, akkor jönnek létre a dolgok, ez a *metaxy* állapota. A *metaxy*, a köztesség egyben a teljességre is mutat. A *metaxy*, a pólusok közötti feszültség, ugyanis azt is jelenti, hogy az egyes pólusokat nem lehet egymástól függetleníteni. Az

Ezért nevezi a politikatudományt a Voegelin nyomdokain járó Tilo Schabert a „köztességben lévő tudománynak” (*science in-between*), amelynek tárgya maga is a „köztesség” (*metaxy*) vizsgálata⁴³. Úgyis mint a rend és rendetlenség, a forma és konfúzió, a folyamatosság és diszkontinuitás, a kivitelezés és dekonstrukció pólusai közötti processzusok; és úgyis mint az ember, mint köztes lény (*metaxy*) helyzetének megértése az emberek közöttiségben.

Schabert a voegelini kiindulópontot elfogadva mondja, hogy az emberi lények kreatív lények, és a politika ennek a kreativitásnak a fő módusza. A politika állandó teremtés és kreativitás, *creatio continua*⁴⁴. Műve, a *Boston Politics* tulajdonképpen ennek a folyamatos teremtésnek a vizsgálata: „*inquiry into the creatio continua*”. A politika ugyanis processzusok végtelen sorozata, állandó mozgás és csupa fluiditás, a politika megértése tehát sohasem teljes, vagy tökéletes, a politikáról való tudás csupán örökös kísérlet a politika fürkészésére; és így örökké tart, akárcsak a tárgya⁴⁵. S ha a politika állandó mozgás, akkor ezt a tudósnak is figyelembe kell vennie. A politikáról és a kormányzásról való beszéd nem állapotok rögzítése, hanem sokkal inkább történetek mesélése, „*story of the politics*”. A történeteket pedig sokféleképpen lehet olvasni, mint ahogy Schabert könyve is legalább négyféle olvasatra ad lehetőséget; lehet olvasni úgyis mint 1. útmutatót a kormányzáshoz (*guide of governing*); 2. Boston városáról szóló szöveget; 3. bevezetést a politika tudományába, ami a politika megértésének gyakorlatát jelenti (*practice of understanding politics*); 4. sőt, még akár szórakozás (*for entertainment*) gyanánt is⁴⁶.

Schabert nézőpontja azon a feltevésen alapul, hogy se nem tér és se nem az idő nem homogén.

Boston kormányzati politikáját vizsgálva, a várost tizenhat éven keresztül regnáló Kevin White pártját („*interest*” és nem „*party*”) négy különböző idődimenzióban vizsgálja:

- a „kalendáriumi évek” idejében; ahol a párt élete mint emberek konfigurációja jelenik meg;
- a „társadalmi teremtés” idejében; ahol a *Kevin White interest*, mint a barátok szövetsége más korok „pártjainak” kortársává válik;
- a „személyes viszonyok” idejében, ez a pártot alkotó személyek folyamatos jelenléte, ahol is a hűség és a közös tapasztalat köteléke meghaladja a politika viszontagságait;
- a „csodálatos folyamat” idejében, ez a társadalmi kreativitás folyamata; ez a genezise, az evolúciója és a dezintegrációja azon emberek jellegzetes aggregációjának, akiket a „közös keresés” projektje köt össze⁴⁷.

Az idődimenziók elkülönítésével Schabert azt hangsúlyozza, hogy a fejlődés, a haladás csak egy módja az időnek, de nem definiálja a politikai közösség létét a történelem kontinuumában. Egyazon kontinuumban ugyanis különböző idők vannak jelen: a haladás ideje, az újjászületés ideje, a megszakítások és diszkontinuitások ideje, a parallel és egybeeső események

„egésről” nyert tapasztalatokat a noetikus magasság és az apeirontikus mélység, a kezdet („Beginning”) és a túlság („Beyond”), a halandóság és halhatatlanság, a születés és a halál strukturálja. A pólusok kölcsönösen kiegészítik egymást, az egyik a másik nélkül el nem gondolható. Az emberi lélek részt vesz a kozmosznak ebben a köztes-struktúrájában és részesül pólusaiban (Nous és apeiron). Az ember az „ész” közvetítésével felemelkedhet a noetikus magasságig, szenvedélyei révén pedig alámerül az apeirontikus mélységben.

⁴³ Schabert 1989: 10.

⁴⁴ Uo. 1.

⁴⁵ Uo. 1-3.

⁴⁶ Uo. 5-6.

⁴⁷ Schabert 1989: 109.

ideje. A politikában az idő nem csak előre felé megy, az egyidejűség régmúlt korok kortársává avat minket⁴⁸. Vagyis a linearitás és aszinkronitás (míg a „city” a televízió korszakában tartózkodik, amikor kormányzót választ, addig középkori városnak tűnik, amikor működteti a kormányzatot) mellett ott van az egyidejűség is: a Kevin White „fejedelme” alatti Boston a késő római köztársaság, vagy III. György Angliájának kortársa⁴⁹.

De a tér sem homogén. A nyilvános tere mellett ott van a rejtett is: a hivatalos intézmények mellett, mögött vagy felett egy láthatatlan „második kormányzat”, a „Court”, az udvar, ami a kreativitás *locusa* és egyben a hatékony kormányzás instrumentuma⁵⁰. A kormányzás ismérve Schabert szerint ugyanis korántsem az átláthatóság, hanem maga a titok. Schabert azt állítja, hogy a kormányzás természetéhez ezért szükségképpen tartozik hozzá a korrupció és az átláthatatlanság.

A terek és idők pluralitásának feltételezése alapozza meg tételét, miszerint Kevin White, Rooseveltt, Truman, Eisenhower, Johnson, Adenauer, Helmut Kohl és François Mitterrand személyében az a közös, hogy mindannyian a klasszikus fejedelem módjára kormányoznak, és mindegyik eredeti okból teszi ezt. A „modern fejedelmek” nem ismerik egymás kormányzásmódját, így mindegyikük különös módon kormányoz, de ugyanazon modellt, a fejedelem kormányzás-modelljét, a kreativitás szerint. Kormányozni ugyanis azt jelenti, kormányozni a klasszikus struktúrában belül. Vagyis létezik a kormányzás klasszikus struktúrája, még mielőtt a modern *leaderek* kormányozni kezdenének⁵¹.

i, a hasonlóság episztéméje

Foucault szerint a tizenhatodik század végéig a hasonlóság szervezte a tudást. „Nagyrészt a hasonlóság kormányozta a szövegek exegézisét és interpretációját; ez szervezte meg a szimbólumok játékát, és tette lehetővé a látható és láthatatlan dolgok megismerését (...) minden nyelvezet belőle merítette létjogosultságát, megnyilvánulási módozatait és a beszédhez való jogának megfogalmazását.”⁵² Vagyis, az adott korban valamit ismerni egyet jelentett annak tudásával, hogy az adott dolog mihez is hasonlít. Tehát a valamiről való beszéd rögtön magába foglalta a mindarról való beszédet is, ami az adott dologhoz így vagy úgy hasonlít.

Foucault a hasonlóság sokféle formája közül négyet emel ki. Az első hasonlóságfogalom, a *convenientia* (megfelelés, határoosság) nem a formai hasonlóságra vonatkozik, hanem inkább azt a módot járja körül, ahogyan a hasonlóság létrejön, illetve azt, hogy hol keresendő. A *convenientia* értelmében azok a dolgok a „megfelelők”, amelyek egymáshoz közelítve szomszédosak, vagyis melyek térben egymáshoz közel találhatóak. Ez egyben körfolyamatot is jelent, egyikük vége jelöli a másik kezdetét. Ekképpen terjed a mozgás, a befolyások és a szenvedélyek, valamint a tulajdonságok is. A dolgokat összekapcsoló viszonyokban jelenik meg a hasonlóság. A hely és a hasonlóság tehát összefonódik, „moszat nő a kagylók oldalán, növények hajtanak ki a szarvas agancsai között és fűfélék az ember arcán.”

⁴⁸ Vö. Schabert 1989: 99-109.

⁴⁹ Uo. 112-117.

⁵⁰ Vö. uo. 45-95.

⁵¹ Schabert 2005: 236-237.

⁵² Foucault 2000: 35.

A második hasonlóságfajta az *æmulatio*. Ez olyan hasonlóság, „amely megszabadulva a hely törvényétől” nem igényli a közelséget és a távolból fejt ki a hatását. Az emulációban van valami a visszaverődésből és a tükörből: az emuláció révén az egész világban szétszórt dolgok felelnek meg egymásnak, a dolgok utánozhatják egymást az Univerzum egyik végétől a másikig mindennemű láncolat vagy közelség nélkül: „a világ a tükrözés megkettőzése útján lerombolja a rá egyébként jellemző távolságot; ezáltal diadalmaskodik a minden dolgoknak adatott hely fölött.”⁵³

A harmadik fogalom az *analogia*. Az analógia kiigazítások, kapcsolatok és összekapcsolódások sokasága; az egybevágások, amelyekkel foglalkozik, nem maguknak a dolgoknak látható, állandó hasonlóságai, hanem elegendők az összefüggések közötti finomabb hasonlóságok. Az analógia révén a világ összes alakzata közelíthető egymáshoz; ugyanakkor létezik egy kitüntetett pont: az ember. Az ember „viszonyul az éghez, ugyanakkor az állatokhoz és a növényekhez ugyancsak, a földhöz, a fémekhez, a cseppkövekhez és a viharokhoz nemkülönben”⁵⁴.

Végül, az utolsó hasonlóságfogalom a *sympathia*. A szimpátia összekapcsolja a távollévőket, és előidézi a legtávolabbiak egymáshoz való közeledését. A szimpátia a mozgás és mozgékonyság alapelve. „A súlyos tárgyakat a Föld súlyával vonzza, míg a könnyűeket a súlytalan éter felé taszítja; a víz irányába tereli a gyökérzetet, és a napsugár ívét arra ösztönzi, hogy járja körül a napraforgó nagy sárga virágját.”⁵⁵ A szimpátia az Ugyanannak olyan intenzív vonása, hogy rendelkezik az asszimiláció veszedelmes tartalmával, amelynek segítségével azonossá képes tenni a dolgokat, össze tudja keverni őket, megszüntetve individualitásukat. A szimpátia ekképpen mindent átalakít és asszimilál, és ha ereje nem lenne kiegyensúlyozva, akkor a világ az Ugyanaz gyászos formájára redukálna. Ezért a szimpátiát ikeralakzata az antipátia ellensúlyozza. Ez elszigeteli egymástól a dolgokat, és megakadályozza az asszimilációt. Közismert, hogy a növények és az állatok is gyűlölik egymást, az olajbogyó és a szőlő gyűlöli a káposztát, az uborka valósággal menekül az olajbogyó elől; az indiai patkány pedig halálos ellensége a krokodilnak, mert amikor az tátott szájjal napozik, az indiai patkány beugrik a szájába, széles torkán keresztül lehajókázik a gyomrába, és azt kiharapva távozik a megölt állatból. Ám a patkányra szintén leselkednek veszélyek, mert hadilábon áll a pókkal és időnként áldozatul esik a viperával vívott harcra is. A világ dolgai, állatai és minden egyes formája, mondja Foucault, az antipátia hatásának köszönheti, hogy megmarad az, ami: a szimpátia és antipátia állandó egyensúlya felelős a dolgok azonosságáért, hogy azok megőrizve egyediségüket nem oldódnak fel a hasonlóságban.

j, a politika mint emuláció

Schabert azt mondja, hogy a kreativitás szabályainak tisztelete hasonlatos a nyelv szabályainak a tiszteletéhez: rendelkezünk a nyelvi elemek egy adott készletével, összekapcsolásuk szabályaival, de a meglévő elemekből, követve a szabályokat, kreatív módon fejezzük ki magunkat. Ugyanaz ez a helyzet a zeneművészettel is, Schabert szerint éppen ezért analógia mutatkozik a zene és a politika között.

Schabert szerint a politika művészete nem más, mint mintakövetés, vagy pozitívan fogalmazva egy olyan művészet, amelynek gyakorlása a politikai klasszicizmus fenntartására

⁵³ Uo. 38.

⁵⁴ Uo. 40.

⁵⁵ Uo. 42.

irányul. Mindebből az következik, hogy a kormányzás problémái mindig hasonló módon oldódnak meg, de persze különböző emberek által, különböző időkben és különböző körülmények között. A kormányzó, az autokrata, a fejedelem feladata a minták aktualizálása⁵⁶ („*to actualize imitations*”), ez adja saját politikai tevékenységének eredetiségét a klasszikus minta követése ellenére. A politikai klasszicizmus tehát nem más, mint emuláció, olyan hasonlóság, „amely megszabadulva a hely törvényétől” nem igényli a közelséget és távolból fejt ki a hatását. Olyan hasonlóság, amelyben van valami a visszaverődésből és a tükörből: „a tükrözés megkettőzése útján lerombolja a rá egyébként jellemző távolságot; ezáltal diadalmaskodik a minden dolgoknak adatott hely fölött”. Az emuláció bár mintakövetés, de eredménye mégis valami eredeti, mert a mintákat aktualizálja a „klasszikus politikus”. A „*to follow*” nem csupán „*to imitate*”, „*to continue*”, „*to join*”, hanem a strukturális hasonlóságok szabályainak megértéséről van szó („*be understood by the way of a law of structural similarity*”), a „*to follow*” értelmében a kormányzás gyakorlatának a hasonlóságait kell megérteni („*similar practice of governing*”). A strukturális hasonlóságok pedig a kormányzás praxisának a hasonlóságából következnek⁵⁷.

k, Aldrovandi kígyói

Nincsen hasonlóság jelölés, szignatúra nélkül. Az ember soha nem lenne képes felfedezni a hasonlóságokat, ha nem lennének megjelölve a dolgok felszínén. A hasonlóságok ismerete a szignatúrák följegyzésén és megfejtésén alapul, és a nyelvet ugyanúgy meg kell fejteni, mint minden mást a világban. A nyelv elsősorban írás és jelen van benne a szimbolikus funkció, ám nem magukban a szavakban, „hanem inkább magában a nyelv létében, a világ totalitáshoz való totális viszonyában, terének és a kozmosz helyeinek és alakzatainak kereszteződésében”⁵⁸. Ebből táplálkozik az enciklopédiának az a terve, amely a szavak és térbeli diszpozíciójuk összekapcsolása révén alkotja újra a rendet a világ terében a szomszédság, a rokonság, az analógia és az alárendelés alakzatai szerint, ahogy a világ írja elő, és nem pedig az ábécé önkényes rendje szerint, amely mint hatékony enciklopédikus rend csak a XVII. század második felében jelenik majd meg⁵⁹.

Az írás elsődlegességének legalább két fontos következménye van. Az első, hogy a világ megismerésében nincsen különbség a látás és az olvasás fontossága között. A második pedig, hogy az így értett enciklopédikus tudás igazi műfaja a kommentár, mint Aldrovandi kígyókról szóló könyve, amely nem más, mint pontos leírások, idézetek, kritikátlan mesék szétválaszthatatlan keveréke, valamint olyan megjegyzéseké, amelyek egyaránt vonatkoznak egy állat anatómiájára, címertanára, fellelhetőségére, mitológiai értékére, orvostudományi vagy mágius felhasználására. A kígyókról szóló fejezet a következő szakaszokra oszlik: „homonímiák (vagyis a ‘kígyó’ szó különféle értelmei), szinonimák és etimológiák, különbségek, a leírás formái, anatómia, az állat természete és szokásai, temperamentum, közönsülés és szaporodás, mozgás, lakhely, táplálék, külső, antipátia, szimpátia, elfogásának módjai és a méreg hatásá-

⁵⁶ Vö. Voegelin Platont és Arisztotelészt követve az emberi lényeket meghatározó aktualitás és potencialitás feszültségéből indul ki. Eszerint az emberek potenciális természetüket tekintve azonosak, aktuálisan mégis különbözőek: az emberek ugyanis különbözőképpen „aktualizálják” ugyanazt az emberi lényeket.

⁵⁷ Schabert 1989: 15-25.; Schabert 2005: 237-240.

⁵⁸ Foucault 2000: 57.

⁵⁹ Uo. 57.

nak jelei, a kígyómarás elleni orvosságok, varázsigék, ráolvasások, előjelek és jövendölések, szörnyek, mitológia, az istenek, amelyek fölajánlották a kígyót, példázatok, allegóriák és misztériumok, hieroglifák, emblémák és szimbólumok, közmondások, pénzek, mirákulumok, rejtélyek, jelszavak, címertani jelek, történelmi tények, álmok, látomások, a szobrok, a kígyók elfogyasztásának módjai, orvosi felhasználása, különféle egyéb felhasználásai.”⁶⁰ Aldrovandi a kígyókról írva nem látta értelmét annak, hogy különbséget tegyen természettudományi és más típusú szövegek között; célja az volt, hogy összegyűjtse mindazt, ami a kígyókról tudható (azaz látható, hallható és olvasható).

Így működik a kommentár. A kommentár új szöveget állít elő régebbi szövegekből. Lényegi mozzanata valami „eredendő Szöveg” keresése, egy olyasfajta meggyőződés, mely szerint valahol az olvasott és megfejtendő nyelv alatt elrejtve létezik egy ilyen szöveg, és „e szöveg a kommentárt megalapozva mintegy jutalomként ígéri meg neki önmaga végső fölfedését.” E kutatás eszköze pedig mi más lehetne, mint újabb és újabb szövegek alkotása, olyan szövegeké, melyek értelemszerűen valamennyire hasonlítanak az eredendőre⁶¹. Így az exegézis szükségképpen nyelvi burjánzással jár együtt, újabb és újabb diskurzusokkal, e diskurzusok végtelen kreativitásával.

1, a kreativitás szabályai

A kormányzás a kreativitás folyamataként történik, a kreativitás szabályait követi. Schabert szerint meg kell vizsgálni 1. mit is jelent a kreativitás, az a kreativitás, ami mindent kormányoz; 2. ezen belül lehetséges a kormányzás tudományának (*science of government*) az elkülönítése; 3. s ezáltal lehetséges a kreativitás szabályainak (*laws of creativity*) feltárása és megismerése⁶².

Mivel a kormányzás nem más, mint hatalomgyakorlás, a mintakövetés aktualizálása elsősorban arra irányul, hogy a fejedelem megteremtse a kormányzat feltételeit (*conditions of government*) és nemcsak a kormányzás feladatait (*task of governing*). Schabert szerint megszervezni egy kreatív, azaz „*powerful*” kormányzatot, nagyobb fontosságú, mint a kormányzás feladata maga. A kormányzás ugyanis kreativitás, nem pedig *public administration* vagy *policy management*.

A kreativitás szabályai paradox módon jelennek meg a politikában⁶³. Schabert szerint az egész politikai folyamat a szabadság paradoxonából nő ki, nevezetesen, hogy maga a szabadság sem garantálható a szabadság korlátozása nélkül⁶⁴. A szabadság szervezését ma az alkotmányos kormányzat látja el, ami egy csodálatos gépezet (*miraculous mechanism*), mert politikai autoritást hoz létre annak tagadása által. Az alkotmányos kormányzás célja ugyanis a szabadság, vagyis a jog uralmának a fenntartása, a szabadság biztosítása az alkotmányos jogok révén. Minden hatalom feloldódik tehát az alkotmányos rendben, ennek következménye a hatalom megbénulása (*paralysis of power*), ami a szabadság szempontjából azonban éppen

⁶⁰ Uo. 59.

⁶¹ Uo. 61.

⁶² Schabert 2005: 237-238.

⁶³ Schabert 2005: 240-248.; Schabert 1989: 9-12., 25-26.

⁶⁴ Vö. Montesquieu szerint a mérsékelt kormányzat létrehozatalának, illetve működtetésének éppen az a racionalitása, hogy garantálja a szabadságot. Vagy megfordítva: szabadság csak egy mérsékelt, tehát korlátozott államban képzelhető el.

hogy a kívánatos eredmény. Így vezet át a szabadság paradoxona a hatalom paradoxonába. A fejedelem keze egyrészt meg van kötve az alkotmányos intézmények által, másrészt mégis szabadságában áll, hogy hatalmat teremtsen. Tehát kötött és szabad, hogyan fog hát cselekedni? A kérdés elhamarkodott, mondja Schabert, mert a fejedelem, mielőtt bármit is tenne, szembe kell, hogy nézzen a kreativitás paradoxonával. E paradoxon a kormányzás problémájából ered, mert az emberek, akiket a fejedelem kormányozni akar, nem várnak arra, hogy kormányozzák őket, hanem elkezdik élni az életüket. Tehát a fejedelem kreatív invenciója és akarata nem valamiféle ürességgel találja szembe magát: a hely, ahol a fejedelem kreativitása feltűnik, már foglalt. Így vezet át a kreativitás paradoxona a politika paradoxonába. Bárki, aki kormányozni akar, sőt meg is választják, vagy egyéb módon bírja azok beleegyezését, akiket kormányoz, jó kormányzást akar. A fejedelem tehát jó kormányzást ígér, s mégis megszegi ígéretét. Mert meg kell, hogy szegje azt. Egyrészt azért, mert a kormány emberi lényekből áll (akik nemcsak jók, de rosszak is); másrészt azért, mert az emberek világában (akik nemcsak jók, de rosszak is) egyáltalán a legtöbb, ami elérhető, az egy jótékony (*beneficial*), semmint egy jó (*good*) kormányzat. A jó víziója ugyanis nem empirikus valóság. Az emberi igények végtelenül sokfélék. A káosznak ezt a tablóját, az emberi igények sokféleségét kell a fejedelemnek állandóan szem előtt tartania, ha fejedelem akar lenni és kormányozni akar. És nem lehet minden igényt kielégíteni. A kormányzás tehát nemcsak azt jelenti, hogy ki kell elégíteni az igényeket, hanem azt is, hogy ellent kell mondani az igényeknek. Ki kell elégíteni bizonyos igényeket, és ellent kell mondani bizonyos igényeknek. S hogy mik válnak azokká az így vagy úgy kezelt bizonyos igényekké, az a kontingenciát megzabolázó kreativitástól függ⁶⁵. A kormányzás nehézsége éppen abban áll, hogy mély érzékenységgel kell rendelkezni a dolgok komplexitása iránt, és képesnek kell lenni mindazonáltal elérni a döntést. A kontingencia által támasztott kihívás: áttekinteni a dolgok komplexitását egy adott pillanatban, a káoszon belül kormányozni és nem ellene, a káosz által körülövezve és mégis létrehozva azt („*by embracing chaos and producing it himself*”).

m, kaotikus kormányzás

Az emberi lények sokaságának a világa teljességgel különbözik attól a világtól, amelyben a kormány létezik. Az előbbi jeleníti meg a konfúziót, az utóbbi a rendet. A fejedelem a stabilitás, minden egyéb más örökös fluiditás⁶⁶.

Many emerge as the One.

A sokaság egyként jelenik meg – ez a politikai képviselő definíciója Tilo Schabert szerint. A politikatudomány kortárs szótárában kitüntetett helyet foglal el a „végrehajtó hatalom” kifejezés: ez a politika öntőformája. A politikai valóságnak azt a szféráját határozza meg, ahol a reprezentáció aktusa végbemegy, ahol az emberek sokaságának cselekedetei a nép, a politikai test cselekedeteiként jelennek meg. A „végrehajtó hatalmon” keresztül tehát a sok ember akarata, vágya, cselekvése egyként mutatkozik. Vagyis valahol a politikában végbemegy egy átalakulás, valahol a politikában jelen van a kreativitás mozzanata. A politikatudom-

⁶⁵ A „kontingenciát megzabolázó kreativitás” nem (teljesen) azonos a „fortunát megzabolázó virtu” megfogalmazással, ezért nem elégséges csupán Machivellire utalni. A kreatív tett maga is kontingens természetű. Palonen azt állítja, hogy míg a politika Machiavellinél egy kontingenciával szembeni játék (gegen Kontingenz), addig Webernél (s ezért beszél „Webersche Moment”-ről) már a kontingenciák révén történő játék (durch Kontingenz). Lehet kontingens egy cselekvés is (des Handelns), és a kontingencia megmutatkozhat a cselekedetben is (im Handeln). Vö: Palonen 1998.

⁶⁶ Schabert 2005: 235.

domány kortárs szótárában azonban nincsen megfelelő kifejezés a kreativitás mozzanatának leírására és értelmezésére, ahogy Schabert mondja, jobb híján a „*political leadership*”, a „politikai vezetés” terminusát használjuk⁶⁷.

A politikai vezető, a *leader* a káoszól előálló rend fejedelme, „*prince of chaosmos*”. A kormányzás paradigmája ugyanis nem más, mint a káosz és a forma közötti fluid állapot, és mivel a rend és a káosz állandóan egymásba játszik, így a kreativitás a politikában arra kényszeríti a fejedelmet, hogy hozzon létre egy *chaosmost*, és így teremtsen meg a kormányzás lehetőségét a kreativitás módusában. A fejedelem tehát úgy kormányoz, hogy struktúráját nyer a fluiditásból és visszakényszeríti a struktúráját a fluiditásba. A káoszól rendet teremtő kormányzati törekvés fő eszköze paradox módon egy kaotikus kormányzatnak a létrehozatala⁶⁸.

A kaotikus kormányzat megszervezésének kulcsa a kiterjesztés és a láthatatlanság⁶⁹. A kiterjesztés azt jelenti, hogy bármi, ami a kormányzás folyamatával kapcsolatos és természetesen maga a kormányzás folyamata is, szemlélhető úgy, mint a hatalom potenciális forrása, ez az autokrácia legfőbb és legfontosabb elve. A kiterjesztés azt jelenti, hogy a politikának azt a területét, ahol az autokrata a hatalmát növelni akarja, a lehető legszélesebbre kell kiterjeszteni („*locating and exploiting new sources of power*”), másrészt azt jelenti, hogy mindent a hatalom terminusaiban kell értelmezni: minden eseményt, minden tranzakciót, minden eszményt, minden személyt, minden csoportot. A láthatatlanság elve azt követeli a fejedelemtől, és ez az egyik olyan elv, amelyik leginkább ellentmond a *public administration* és a *policy management* elveinek, hogy éppen hogy tegye láthatatlanná a kormányzatát („*thou shalt make your government invisible*”). Ennek a követelménynek a leghatékonyabban úgy tehet eleget, ha az állandó konfúzió állapotában tartja kormányát, szüntelenül kiteve azt az átalakítások és változtatások hullámainak. Vagyis egy kormányzatot megszervezni nem más, mint a kormányzatot konfúzióban és így bizonytalanságban tartani. Az állandó bizonytalanságból keletkező időleges konfigurációk együttese az, amit Schabert szerint kormányzatnak nevezünk.

A kaotikus kormányzás paradigmája egyben exkluzív tudással (*exclusive knowledge*) ruházza fel a fejedelmet, és így mindenki más fölé emeli (*superior*). Ebből az is következik, hogy bárki, aki be akar kapcsolódni a kormányzás folyamatába, nem ignorálhatja a fejedelem vágyait, akaratát és terveit. Ezeknek a vágyaknak, akaratoknak és terveknek az „olvasása” fontosabb, mint a technikai kompetencia és a gyakorlati tudás⁷⁰.

Persze, a kormányzat nem lehet csak konfúzió. Ez abszurditás lenne, hiszen a kormányzat maga is egy politikai szervezet, egy szervezet pedig nem más, mint rend, szisztematizáció és regularizáció. És ha egy kormányzatból mindez hiányzik, az nem számít többé kormányzatnak. A fejedelem természetesen nem azt mondja, hogy „legyen káosz és íme a kormányzat”, hanem egészen mást csinál: a kormányzat kettős struktúráját hozza létre. Vagyis egyesíti a káoszt a renddel, az irregularitást a kontinuitással, a flexibilitást a stabilitással, a konfúziót a konzisztenciával, a láthatót a láthatatlannal.

Hogyan éri ezt el? Úgy, hogy mozgatja a személyeket és az intézményeket (*shift the lines*)⁷¹, valamint annak a mintának az aktualizálása révén, amit Kínában már több mint ezerkétszáz éve ismernek, és a klasszikus módon kormányzó fejedelmek mindig is éltek ezzel a

⁶⁷ Schabert 1989: 45-46., 76-79.

⁶⁸ Schabert 2005: 234-237.

⁶⁹ Schabert 1989: 25-28., 31-36.

⁷⁰ Uo. 26-28.

⁷¹ Uo. 28-31.

megoldással⁷², vagyis, hogy létrehoz a hivatalos intézmények mögött egy neki elkötelezett, második kormányzatot (*second government*), az udvart (*Court*)⁷³, ami a kreativitás *locusa* és amit a fejedelem barátai alkotnak.

n, a személyek primátusa

Kreatív módon kormányozni, azt jelenti, biztosítani a személyek primátusát⁷⁴. A fejedelem kevés érdeklődést mutat az intézmények iránt, sokkal inkább az emberek érdeklik. Mivel a kormányzáshoz szükséges hatalom szét van szóródva az intézmények között (hatalommegosztás elve, fékek és ellensúlyok rendszere), ezért a kormányzáshoz szükséges hatalmat az intézményeken túl kell keresni, a para-institucionális szférában, vagy fogalmazhatnánk úgyis, hogy a hivatalos intézményeken túl, a politika heterotópiáiban. Az alkotmányos kormányzat tehát az egyes intézményekben megtestesülő hatalmak szétszórtsága mellett, és azzal szemben, létrehoz egy monokratikus hatalmat, egy autokráciát – méghozzá a heterotópiák világában. Egy demokrácián belüli autokrácia a titok világa, nemcsak oligarchikus struktúra, konspiratív politika és korrupció jellemzi, de maga a titok is. Ez az autokrácia a hatalom aggregálásának a következménye. Aggregálni azt jelenti, hogy harcolni kell a hatalomért, és ez a harc folyamatos és szüntelen. A harchoz stratégiákra van szükség, amelyekre a klasszikus minták tanulmányozása révén lehet szert tenni.

Minden kormányzás azzal veszi kezdetét, hogy vannak emberek, akik azért gyűlnek össze, hogy kormányozzanak, ez a „*power of friends*” (Hobbes). A fejedelem a barátság művészetének a mestere, a barátok pedig egyesítik erejüket. Barátok nélkül az államférfi semmi. A barátság a legfőbb jó, és a hatalom kreativitásának módusza és forrása.

Kormányozni tehát azt jelenti, hogy hatalmat teremteni, személyek révén egyfelől, a hatalom formáin keresztül másfelől, ez biztosítja azt a kreativitást, hogy megtörjék az intézmények ellenállását, szembe találkozva velük a hatalom formálásában. A kormányzati káosz kreativitást eredményez, a kreativitás kontrollálja a hatalmat, a fejedelem pedig uralja a hatalom káoszát, azáltal, hogy autokráciát épít, ez az autokrácia a kormányzat konfúziójából ered, amit csak ő, az autokrata tart kontroll alatt. Azáltal, hogy rendelkezik az ehhez szükséges képességekkel, azaz, létrehozza az emberek fluid konfigurációját és az intézmények hasonlóképpen fluid struktúráját. Mindez azt is jelenti, hogy az autokrácia a kormányzaton belül és egyúttal a kormányzat által érvényesül. Így válik a kormányzó „klasszikus politikussá”, aki alkalmazza és követi a kormányzásnak azt a stratégiáját, amit a múltban gyakoroltak és a jelenben „aktualizálásra” vár, ezáltal válik szereplőjévé (és egyben olvasójává) a politikai klasszicizmus királytükreinek:

1. Először és mindenekelőtt: oszd meg és uralkodj!
2. Oszd meg és izoláld el egymástól az embereket, szervezd őket különböző bizottságokba, szakértői csoportokba stb. Ha kritizálnák a kormányzati apparátus komplexitását, tégy javaslatot egy bizottság létrehozására, amely tanulmányozza a kormányzati reformokat.

⁷² Érdekes módon ez a megoldás mégis csak a huszadik században vált igazán „felfedezetté”, mint elmozdulás olyan központi intézmények felé, amelyek normalizáltak és formális módon intézményesítettek (és általában még sem tesz róluk említést az alkotmány), úgy mint az Elysée, a White House, a Bundeskanzleramt stb. (vö. Schabert 1989, 252-253.), vagy éppen a Miniszterelnöki Hivatal. A „mit gondolnak a politikai aktorok arról, hogy mi is a kormányzás?” kérdése szempontjából tanulságos lehet alaposan szemügyre venni a Miniszterelnöki Hivatal szerep-felfogásának változásait éppúgy, mint a vele kapcsolatos strukturális átalakításokat.

⁷³ Schabert 1989, 45-99.

⁷⁴ Vö. Schabert 2005, 248-257.

3. Ne teremtsd meg az autoritás rögzített vonalait. A felelősségi köröket zavard össze. Hozz létre egymást átfedő kinevezéseket!
4. Biztosíts a segítődnek bizonyos területeket, hogy intézzék az ügyeiket. Kelts versenyt. Díjazd a győztest!
5. Hozz létre számos szakértői csoportot a hasonló projektek kezelésére. Ravaszul szervezd meg őket!
6. Oszd el időről-időre a befolyás egy-egy szeletét a segítőd és tanácsadód között. Fájni fog a szívük, hogy még több hatalmat birtokoljanak!
7. Alakítsd át időről-időre a kormányzati apparátust, cseréld ki a személyzeted!
8. Hozd létre a kormányzás két szintjét, egy láthatót és egy láthatatlant, ezek szerint oszd szét a kormányzati pozíciókat!
9. Válj szakértővé abban, hogy hogyan helyettesítheted a kormányzati rendszert a személyes kapcsolatok hálózatával!
10. Ha kitartóan alkalmazod ezeket a módszereket, egy kaotikus, de hatalommal bíró (*powerful*) uralmat hozol létre azok felett, akik felett egyedül te vagy az uralkodó. Kezdeményez ezért közöttük számtalan hatalmi harcot. Meglásd, híveid, társaid, segítőd és tanácsadód hálásak lesznek a függetlenség egy parányi szilánkjáért is. Húzz előnyt abból, ha valaki kudarcot vall, vagy ha rosszul mennek a dolgok. A folyamatos átszervezések politikáját tartsd homályban, mert a kormányzati káosz manipulálása személyes hatalmad forrása!⁷⁵

o, follow the leader 2.

Doujak *Follow the Leader* című munkájának megértésére azonban más interpretáció keretében is kísérletet tehetünk. *A kormányzat-paradicsomi cselekményterek* című kiállítás ugyanis Michel Foucault kormányzás fogalmát vette alapul. A kiállítás szervezői abból indultak ki, hogy a kormányzat nem hatalmi hierarchia, melyben abszolút törvényeket alkotó, és azok betartásáért felelős erők és egyének határozzák meg a többség cselekedeteinek jellegét és határait, tehát nem szuverenitás-probléma, hanem egy interaktív alakzat, melynek résztvevői cselekedeteik által folytonosan hatnak egymásra. A *Wiener Secession*-ban a „kormányzás” kifejezés mindenekelőtt a műalkotások létrejöttére utalt, illetve arra, hogy minden alkotás cselekmények sorának sűrítménye, és hogy a művészet befogadása is egymásra ható folyamatokból áll, újabb és újabb cselekmények születhetnek belőle. Doujak alkotása, a térben átlósan felfüggesztett hajók, melynek alkotóelemei plexi,

⁷⁵ Vö. Schabert 1989: 41-42.

juhször, fotók és festett strucctojások, a kormányzás fogalmának összetettségét szimbolizálják és egyúttal a munka egymásra vetített elbeszélésrétegeit jelképezik. Doujak huligánokat toborzott, hogy beállított fotókon mesélje el Herman Melville *Benito Cereno* című, egy matrózlázadásról szóló történetét. A juhször az áldozati rituáléra utal, míg az egyes jelene-
teket összefoglaló hajók alján lógó strucctojásokon a történelmi nőmozgalom különböző epizódjai láthatók.

p, gouvernementalité

Michel Foucault, amikor bevezet a társadalomtudományi irodalomba egy valójában nem létező francia kifejezést, a *gouvernementalité* terminusát (ez a fogalom egyébként a „kormányozni” [*gouverner*] ige és a „mentalitás” [*mentalité*] főnév problémásíkját kapcsolja szemantikailag össze), akkor tulajdonképpen az a célja, hogy a hagyományos dichotómiákat felszámolja, és a szuverenitásprobléma helyett a „kormányzás reflexív módusáról” beszéljen⁷⁶. Foucault terminusa a mások feletti uralom technológiai és az önmagunk feletti uralom közötti kapcsolatra vonatkozik, azaz a „kormányzás” terminusa az etika és a politika közötti kapcsolatra utal. Míg önmagunkat kormányozzuk, a kormányzat vezeti mások irányítását: a kormányzat a „vezetések vezetése” („*conduct of conduct*”)⁷⁷. Az irányítás kifejezésnek két értelme van: az irányítók, a vezetők tevékenysége, másrészt az ön-kormányzás módja a lehetőségek egy többé-kevésbé nyitott területén. A hatalomgyakorlás tehát az irányítások irányításában és a valószínűségek teremtésében áll⁷⁸.

Az így felfogott hatalom egyik legsajátosabb tulajdonsága, hogy a másik szereplő cselekvési lehetőségeinek mezőjét módosítja. Az egyén egyszerre tárgya és alanya a kormányzásnak. Tárgya akkor, amikor megfigyelik, amikor ellenőrzik, amikor megítélik, amikor elvárásokat fogalmaznak meg vele szemben, amikor arra ösztönzik, hogy építse fel magát, hogy alkalmazkodjon a viszonyokhoz. S alanya akkor, amikor maga is megfigyel, egyáltalán saját tevékenységével mások cselekvési lehetőségeinek terét meghatározza, illetve befolyásolja.

Egy másik fontos jellegzetessége ennek a kormányzásfelfogásnak, hogy e hatalom működése nem köthető kitüntetett intézményekhez. Tehát nem kizárólag az államhoz kötődik, működésében illetve működtetésében bizonyos értelemben mindenki részt vesz. Az állam maga is csak a kormányzás egyik módja illetve technikája, nem elsősorban intézményi és adminisztratív struktúra, hanem sokkal inkább egy olyan „kombináció”, amely individualizációs technikák és totalizációs eljárások sokaságából áll⁷⁹.

⁷⁶ Vö. Lemke, Thomas-Krasmann, Susanne-Bröckling, Ulrich (2000): *Gouvernementalité, Neoliberalismus und Selbsttechnologien. Eine Einleitung*. In Bröckling-Krasmann-Lemke (Hrsg.): *Gouvernementalité der Gegenwart. Studien zur Ökonomisierung des Sozialen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 25-32.; Simons, Jon (1995): *Foucault & the Political*. London and New York: Routledge. 36-41.

⁷⁷ Simons 1995: 36-37.

⁷⁸ Vö. Lemke-Krasmann-Bröckling 2000: 7-41.

⁷⁹ vö. Lemke-Krasmann-Bröckling 2000: 7-41.; Pieper, Marianne-Rodriguez, Encarnación Gutiérrez (2003): *Einleitung*. In Pieper-Rodriguez (Hrsg.): *Gouvernementalité. Ein Sozialwissenschaftliches Konzept in Anschluss an Foucault*. Frankfurt/New York: Campus. 5-22.

r, szimpátia és antipátia

Az enciklopédia rendjéből úgy tűnik, mintha sem a szövegnek, sem a probléma (mi a kormányzás?) kifejtésének nem lenne középpontja. Mintha az enciklopédia ábécé sorrendje a kormányzás problémáját is a széttartó sokféleség rendezetlenségébe, törvény és geometria nélküli dimenziójába helyezné, ahol a dolgok olyan mértékben különböző síkokon és szinteken helyezkednek el, hogy lehetetlen számukra közös teret találni. Lehet hogy táblázatunk (a kínai enciklopédia) nem megkönnyíti, hanem sokkal inkább összezavarja azt a képességünket, hogy valamilyen rendbe helyezzük el a kormányzás mibenlétével kapcsolatos lényeket és dolgokat? Pedig a kínai enciklopédia már önmagában is kísérlet arra, hogy a káoszból rendet teremtsünk, *egy jól körülhatárolt rész*, olyan, mint Bonavera íróasztalának észak-északnyugati sarka. A feladat az, hogy leírjuk az ott látható jelenségeket, és azokat, amelyek valamilyen módon odakerültek. Kétségtelenül csodálatos küzdelme ez az etikának és az esztétikának, hiszen olyan dolgokat is le kell írunk, amelyek korábban nem voltak ott, de mégis valahogy odakerültek, s így máris részét képezik a valóságnak, rögtön megfelelő bánásmódot követelve maguknak. De mégis ott a kétely: vajon szabad-e megújítani azt, amit látunk, önkényesen újabb elemeket beiktatni, elhelyezni a mágneses mezőben, aztán teketóriázás nélkül neki állni és leírni őket? Mi lesz az a koherencia, ami ellenáll a sokféleségnek?

A szimpátia összekapcsolja a távollévőket, és előidézi a legtávolabbiak egymáshoz való közeledését. A szimpátia a mozgás és mozgékonyág alapelve, az Ugyanannak olyan intenzív vonása, hogy rendelkezik az asszimiláció veszedelmes tartalmával, amelynek segítségével azonossá képes tenni a dolgokat, össze tudja keverni őket, megszüntetve individualitásukat, és ha ereje nem lenne kiegyensúlyozva, akkor a világ az Ugyanaz gyászos formájára redukálódna. Ezért a szimpátiát ikeralakzata az antipátia ellensúlyozza. A világ minden egyes formája, az antipátia hatásának köszönheti, hogy megmarad az, ami: a szimpátia és antipátia állandó egyensúlya felelős a dolgok azonosságáért, hogy azok megőrizve egyediségüket nem oldódnak fel a hasonlóságban.

Az Ugyanaz és a Más pólusai között, a szimpátia és antipátia hullámain hajó szeli át. Nem véletlenül írják le különböző korok különböző emberei a kormányzást a hajó metaforájával. A hajó nem más, mint heterotópia, a tér egy úszó darabkája, egy hely nélküli hely, ami a saját életét éli, rázárul önmagára, ugyanakkor kiteszi magát a tenger végtelenjének, s amely kikötőről kikötőre, bordélyról bordélyra járva a gyarmatokig hatol, hogy felkutassa kertjeik legbecsesebb kincsét. Talán világos, mondja Foucault, hogy miért számít a hajó a XVI. századtól egészen napjainkig nem pusztán a gazdasági fejlődés legfontosabb eszközének, de egyszersmind a képzelet legkimeríthetlenebb tárházának is. A tengereken járó hajó a *par excellence* heterotópia. A hajó nélküli civilizációkban elapadnak az álmok, kémkedés váltja fel a kalandot és kalózkok helyett legfeljebb rendőrökkel akadhatunk össze⁸⁰.

De vajon van-e valamilyen középpontja a mi mágneses mezőnknek, ami mégis valamilyen iránytűül szolgálhat a szimpátia és antipátia hullámain szellő hajónknak? Van ilyen középpontunk, de a szövegből mégis hiányzik⁸¹: Machiavelli nézetei váltják ki a szimpátia és antipátia mozgásait. A szimpátia mozgásai hajónkat, és egyúttal a kormányzás problémáját – mint ahogy azt enciklopédiánk különösen *h, j, l, m* és *n* szakaszai taglalták – „a kormányzás nem más, mint kreativitás” pólusai felé irányították; míg az antipátia mozgásai „a kormányzás nem más, mint gondoskodás” koncepciója körül fognak most majd oszcillálni.

⁸⁰ Foucault 1999a: 47-57.

⁸¹ Machiavelliről nem beszélhetünk, mert Machiavelli megrontotta a fiatalokat.

s, *Machiavelli tagadása*

Mármost Foucault azt állítja, hogy a szó szoros értelmében vett kormányzás problematikája, ahogy azt ma értjük, nem Machiavellinél, hanem éppen hogy az anti-machiavellista szerzőknél jelenik meg⁸². Ez egyfelől azt jelenti, hogy ezek a 16. századi szerzők nem fogadták el Machiavelli tételét, miszerint a kormányzás nem más, mint ügyesség; másfelől azonban a tagadásnak van pozitív aspektusa is: többek között azt hangsúlyozták, hogy:

a kormányzás többrétegű és összetett tevékenység, vagyis nem transzcendens és szinguláris, hanem immanens és plurális, azaz különböző kormányzási módok létezhetnek egy államon belül.

A kormányzás művészete tulajdonképpen abban áll, hogy miképpen lehet az ökonómiát, vagyis a családapának a családhoz fűződő viszonyát egy állam irányításának a folyamatába beépíteni, azaz miképpen lehet az ökonómiát átültetni a politikai gyakorlatba. Az állam kormányzása tehát azt jelenti, hogy az egész állam szintjén ökonómiát művelni.

A kormányzás nem más, mint a dolgokkal való ügyes bánás, melyeket azért veszünk gondozásba, hogy a megfelelő célokhoz juttassuk őket. A „dolgok” kormányzása tulajdonképpen az emberek kormányzását jelenti. Mert az emberek kapcsolatban állnak olyan dolgokkal, mint a szokások, gondolkodás- és cselekvésmódok, illetve olyan dolgokkal, mint balesetek, szerencsétlenségek, éhínség, járvány, halál. A kormányzás az emberek és a dolgok összefonódásaként értett dolgok kormányzása. Hogy a kormányzás az emberek és a dolgok összefonódásaként értett dolgokra irányul, Foucault szerint könnyen alátámasztható a kormányzásról szóló értekezésekben rendre előkerülő hajó-metaforával. „Mit jelent egy hajót kormányozni? Természetesen a matrózokkal kell vesződni, de ugyanakkor törődni kell a hajóval és a rakománnyal is, ha hajót kormányozunk, akkor számításba kell venni a széljárást, a hullámokat, a viharokat, a kedvezőtlen időjárást is; a matrózok összehangolt munkájával lehet megvédeni a hajót, csak ekkor lehet megővni és a kikötőbe juttatni a rakományt, s mindehhez tekintetbe kell venni minden olyan eseményt – a széljárást, a hullámokat, a viharokat –, melyek befolyásolhatják a cél elérését. Egy hajó kormányzása tehát mindezen dolgok összehangolását jelenti.”⁸³

A dolgokat nem a közjóhoz kell elvezetni, hanem minden egyes dolgot a neki megfelelő céljához.

A kormányzás problémáját specifikus célok pluralitása jellemzi; a kormányzás célja lehet például, hogy a lehető legtöbb vagyont lehessen felhalmozni, hogy az embereket elegendő, vagy akár a lehető legtöbb élelemmel lássák el; vagy hogy növekedjen a népesség. E célok eléréséhez pedig bánni kell a dolgokkal, rendelkezni kell velük, diszponálni kell felettük.

Mindez azt jelenti, hogy taktikákat, nem pedig törvényeket kell alkalmazni, szélső esetben is legfeljebb törvényeket alkalmazni taktikákként (XVIII. századi fiziokraták és közgazdászok szerint a kormányzás céljait nem lehet törvényekkel elérni)⁸⁴.

Foucault azt mondja, hogy a kormányzás művészetének kiteljesedésével (amihez azt kellett, hogy a népesség megszüntesse a család modellszerépét, s a népesség váljon a kormányzás céljává) a kormányzás művészetéről a politika tudományára, a szuverenitás struktúrái által uralt rezsimről a kormányzás technikái által uralt rezsimre, a közjó helyett a taktikákra, az ügyesség vagy kreativitás helyett a gondoskodásra helyeződik a hangsúly. És pontosan ez, vagyis az állam kormányzativá tétele tette lehetővé az állam továbbélését.

⁸² Foucault, Michel (1999b): „Kormány-fővel” gondolkodni. In Uő. *Nyelv a végtelenhez*. Debrecen: Latin Betűk. 287-307.

⁸³ Uo. 294.

⁸⁴ Uo. 296.

sz, a kormányzás-tudás

Az állam kormányzativá tétele szorosan összekapcsolódott egy új tudásforma, a kormányzás-tudás megjelenésével. A *gouvernementaliteit* koncepciója ugyanis nem állítja egymással szembe a politikát és a tudást, hanem „politikai tudásról” beszél. A kormányzással kapcsolatos tudást nem érdekli, hogy hogyan is vannak a dolgok önmagukban a társadalomban, hanem, hogy milyenek is azok a kormányzás szempontjából. A kormányzati tudás azt analizálja, hogy vajon az eddigi kormányzási erőfeszítések milyen eredményekkel és károkkal jártak, milyen kormányzási lépések szükségesek a helyzet javításához, mely kormányzati vagy más szereplőnek kellene intézkedéseket hoznia stb. Ily módon a kormányzás-tudás különválasztja a politikai szférát és a saját érdeklődési körébe tartozó nem-politikai területeket. A kormányzás taktikái engedik meg, hogy minden pillanatban meghatározzák, mi tartozik szükségképpen az államra és mi nem tartozhat rá, mi publikus és mi privát, mi az állami és mi nem az⁸⁵. Ennek mentén kialakul például egy olyan nyelvezet, mely egészen a maga módján artikulálja a társadalmat, a valóságot, ez a fajta politikai nyelv nem retorikai vagy ideológiai jellegű, hanem a világ, illetve az érdekkörébe eső terület kormányozhatóvá tétele érdekében létrehozott artikuláció nyelvi megjelenése⁸⁶. Maga az igazság sem más, mint technikai kérdés, valamivel kapcsolatban az igaz, ami alapján a dolog jól kormányozható⁸⁷. Ez a tudás intellektuálisan megmunkálja a valóságot, amihez politikai technológiákat illeszt. A politikai tudás a kormányzás egy eleme, és nem azzal szemben áll. A *gouvernementaliteit*-kutatások nem abból indulnak ki, hogy a társadalmi rizikók egyszerűen csak léteznének, „egzisztálnának”, éppen ellenkezőleg, a „rizikórealizmusuk” azt mutatja, hogy a kockázatok inkább kitaláltak, semmint megtaláltak („*Risiken weniger gefunden als erfunden werden*”). A kockázatok egy társadalmi problematizáció eredményei, nem a valóságból közvetlenül erednek, hanem a valóság elgondolásának egy módját reprezentálják, azzal a céllal, hogy azt kormányozhatóvá tegyék⁸⁸.

A kormányozhatóvá tétel növekvő igénye szorosan összekapcsolódik a gondoskodás felértékelődésével. A modern jóléti állam tulajdonképpen nem más, mint az állampolgár fölött gyakorolt politikai hatalom és az egyének, mint élőlények felett gyakorolt szekularizált pásztori hatalom kombinációja⁸⁹.

A gondoskodás kibontakozása a liberalizmus felemelkedéséhez kapcsolódik. Az egyetlen politikai filozófia, amelyet Foucault a politikai racionalitás eseteként elemez, az a liberalizmus: a liberalizmus ugyanis a hatalom kritikája és ezért Foucault számára a paradigmatis politikai filozófia. A liberalizmus ugyanis ahelyett, hogy azt kérdezné, hogy a kormányzás melyik formája a legjobb egy állam számára, hogy elérje céljait, azt kérdezi, hogyan lehet korlátok közzé szorítani a kormányt, hogy a társadalom érje el céljait.⁹⁰ A liberalizmus a feltételeket szervezi, amelyek között az individuumok szabadok lehetnek, „termeli” illetve „létrehozza” a szabadságot. Ugyanakkor ez egy problematikus viszonyt is jelent: a liberális kormányzásművészet olyan szabadságot hoz létre, amely törekeny és állandóan veszélyeknek van kitéve, és ezáltal alapot teremt az újabb és újabb intervenciók, beavatkozások részére. Éppen

⁸⁵ Uo. 304-305.

⁸⁶ Bröckling-Krasmann-Lemke 2000: 20-24.

⁸⁷ Vö. Lemke, Thomas (2003): Framing Globalities. *Gouvernementalität als „Dokumentalität“?* In Pieper-Rodriguez (Hrsg.): *Gouvernementalität. Ein Sozialwissenschaftliches Konzept in Anschluss an Foucault*. Frankfurt/New York: Campus 22-32.

⁸⁸ Bröckling-Krasmann-Lemke 2000, 20-24.

⁸⁹ Simons 1995: 39.

⁹⁰ Uo. 56-57.

ezért a liberalizmus állandóan két problémával találja szembe magát: vajon eléggé kormányozza-e a dolgokat, vagy nem kormányozza-e túlságosan is azokat. A liberalizmus fő problémája abban áll, hogy meg kell határoznia a szabadság „termelési költségeit”: állandó számításoknak kell alávetni azt a kérdést, hogy vajon milyen mértékben állít elő veszélyt az egyéni érdekek követése az általános/közérdekre nézve? A liberális szabadságot ezért nem lehet korlátok nélkül hagyni, hanem egy biztonsági kalkulációnak (*Sicherheitskalkül*) kell alávetni. Ha a kalkuláció jól működik, akkor az érdekek és a vágyak egy olyan dinamikája áll elő, amely már nem jelent veszély sem az egyénekre, sem a kollektívumokra nézve. Ez a sarokpontja és a feltétele a liberalizmusnak: a biztonság mechanizmusainak életbeléptetése, amelynek az a funkciója, hogy éppúgy biztosítsa a népesség biztonságát, mint ahogy minden természetes jelenség és ökonómiai folyamat lefolyását szabályozott keretek között tartsa. Ez a kalkuláció válik a kormányzati racionalitás központi feladatává⁹¹.

Ez a kalkuláció pedig amellet a minimális kormányzat mellett elkötelezett, amely maximális teret ad az ökonómia logikájának, és így egyúttal egy túlterjeszkedő kormányzat kritikájául szolgál.⁹² A liberális kormányzat egyik fő elve tehát, hogy ökonomizálja az állam tevékenységét⁹³, és az ökonómiai racionalitást egyetemes mérceként kezeli.⁹⁴ Mindennek az a következménye, hogy az ökonómia többé már nem egy autonóm társadalmi terület, amely speciális racionalitással, törvényekkel és intézményekkel rendelkezik, hanem sokkal inkább emberi cselekvések összessége, amely az egymással konkuráló célokhoz rendelt szűk források allokációján keresztül nyilvánul meg; az emberi viselkedés általános elvévé, a politika és így minden fajta tevékenység univerzális modelljévé válik. Az ökonomikus kormányzás így lesz a jó kormányzás kritériumává⁹⁵.

t, a kormányzás grammatikája

A Foucault nyomán kibontakozó *gouvernementality-studies*⁹⁶ központi gondja a jelenkor *gouvernementalitätsa*, úgyis mint a neoliberalizmus problematizációja. Problematizációról akkor beszélünk, ha azok az evidenciák, szabályok, eljárások, intézmények és szokások, melyek magától értetődőek, hirtelen problematikussá válnak, valaki vagy valakik elkezdnek róluk beszélni, megoldásokat ajánlanak velük kapcsolatban, felhívják a figyelmet a hibáikra.

⁹¹ Bröckling-Krasmann-Lemke 2000: 9-17.

⁹² Simons 1995: 57.

⁹³ Vö. Gordon, Colin (1991): *Governmental Rationality: An Introduction*. In Burchell, Graham-Gordon, Colin-Miller, Peter (ed.): *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. London: Harvester Wheatsheaf.

⁹⁴ Vö. Gordon 1991.

⁹⁵ Vö. uo. 9-17.

⁹⁶ Foucault megközelítését felhasználva jelentős „*gouvernementalitäts*-kutatás” (*Gouvernementality-studies*) bontakozott ki. E „program” legjelentősebb darabjai: Barry, Andrew (1996): *Foucault and Political Reason: Liberalism, Neoliberalism and Rationalities of Government*. London.; Burchell, Graham-Gordon, Collin-Miller, Peter (Ed.) (1991): *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*. London: Harvester Wheatsheaf.

illetve: Pieper, Mariann-Rodriguez, Encarnación Gutiérrez (Hg.) (2003): *Gouvernementalität. Ein sozialwissenschaftliches Konzept in Anschluss an Foucault*. Frankfurt/New York: Campus.; Bröckling, Ulrich-Krasmann, Susanne-Lemke, Thomas (Hg.): *Gouvernementalität der Gegenwart. Studien zur Ökonomisierung der Sozialen* (2000). Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Wolfgang Fach szerint a gondoskodó leviathán mára a felismerhetetlenségig karcsú vált⁹⁷. Fach Paul Veyne nyomán jelenti ki, hogy a „*Grammatik der Sorge*” átadta a helyét a „*Grammatik der Härte*”-nek. Formaváltozásról van tehát szó. Míg a „*Grammatik der Sorge*” a pásztori hatalom és így a jóléti állam grammatikája, addig a „*Grammatik der Härte*” a gladiátorok visszatérése. A gondoskodás és a keménység politikája azonban ugyanakkor a retorikának csupán a két oldala. Állandóan egymásba játszanak, az egyik a másik előfeltétele és előzménye.

A „*the survival of the fittest*” a „keménység grammatikájának” a legfőbb szabálya, írásmódját pedig a vállalkozói kultúra szelleme határozza meg⁹⁸. Fach arról beszél, hogy a „keménység grammatikája” eléri a közszolgálati szektort, s azt a kihívást intézi az állami hivatalnok felé, hogy változtassa meg természetét, s váljon menedzserré. Belőle ugyanis mindaz hiányzik, ami a menedzserben megvan: kezdeményezőképeség, gyors gondolkodás, a lassú procedúrák negligálása. Az új nyelvten értelmében az államnak meg kell keményednie: magába kell lélegeznie a verseny szellemét, ennek következtében az államot fogyasztókúrára lehet fogni (*Schlankheitskur*). A versengés, a konkurencia minden zsírt kiprésel. „Zsír-retorika” („*Fett-Rhetorik*”), „harci-szótár” („*Kampf-Vokabular*”), „megtérés-diskurzus” („*Bekehrungs-diskurs*”) a kulcsszimbólumai ennek a grammatikának. A verseny hevében pedig megkeményedik a személyiség is⁹⁹.

Egy politikai grammatika érvényességi területe korlátlan: mindent ural, ahová a politika elér, mindenre kiterjeszti logikáját, amit politikáivá tesznek (*politizicisation*). Még akkor is, ha a kormány távol van. Mert kormányozni lehet a távolból is (*governance at a distance*), még-hozzá közvetítő mechanizmusok és intézmények révén, ami a politikainak három új módját hozza létre¹⁰⁰:

1. programok (*animation*). Egy katalitikus kormányzat kanalizál, vezet, moderál, szervez, kiegyenlít, lehetővé tesz stb. Tehát korántsem az állam eltűnéséről van szó, hanem éppen ellenkezőleg, egy energikus, erős, és nagyon tette kész kormányzat jelenik meg a politika színpadán.

2. penetráció (*penetration*). A lehetővé-tétel, az esélyteremtés politikája azt jelenti, hogy átrendeződik az állam-színház színpada. Normává válik a polgárközeli kormányzás praxisa, amely áttöri a társadalmi falakat, behatol az intimszférába, ezzel nemhogy leszűkíti, hanem kitérít a kormányzati feladatok körét, és újra és újradefiniálja a politikai terrénját. A normalizálás, megformálás és ellenőrzés folyamatában az állam csak az egyik szereplő; együttműködő partnerként lépnek fel vele együtt a családok, iskolák és a különböző közösségek stb.; ilyen *community* nélkül nem lehetséges a vezetések vezetése¹⁰¹.

3. ösztönzők (*suggestion*). A kormány különböző ösztönzők révén megvalósítja és kikényszeríti az emancipációt.

⁹⁷ Fach, Wolfgang (2000): Staatskörperkultur. Ein Traktat über den 'schlanken Staat'. In Bröckling-Krasmann-Lemke 2000: 110-131.

⁹⁸ Vö. Burchell, Graham (1993): Liberal government and techniques of the self. *Economy and Society*. Volume 22 No. 3. August, 267-282.; Rose, Nikolas (1993): Government, authority and expertise in advanced liberalism. *Economy and Society*. Volume 22 No. 3. August 283-299.; Rose, Nikolas (2000): Tod des Sozialen? Eine Neubestimmung der Grenzen des Regierens. In Bröckling-Krasmann-Lemke 2000: 72-110.

⁹⁹ Fach 2000: 119.

¹⁰⁰ Uo. 120-121.

¹⁰¹ Vö. Rose 2000: 89-103.

A „keménység kultúrája” nem más, mint *fitness plus survival*. A „keménység grammatikájának” köszönhetően hangsúlyeltolódás megy végbe: a jó életről a túlélésre helyeződik a hangsúly. A „keménység politikája” elkarcúsítja az államot, piacosítja a társadalmat, és végső soron hatalommal ruházza fel, felhatalmazza (*empowerment*) az individuumot¹⁰².

u, a menedzser-fejedelem

Egy olyan diskurzusról van tehát szó, amely elfogadhatóvá, vonzóvá vagy legalábbis kényszerítő erejűvé teszi az emberek és az eddig a piaci versenytől távol eső, attól védett, attól eltérő logikát követő intézmények vállalkozói alapra helyezését¹⁰³.

Ez a diskurzus azt követeli, hogy szabaduljunk meg eddigi adottságainktól, kötöttségeinktől, hogy ne tekintsük magunkat késznek, ne véljük úgy, hogy az, ahogyan most élünk, amivel most foglalkozunk, megváltoztathatatlan; készüljünk fel arra, hogy az adott körülményeket rendszeresen felül kell vizsgáljunk, mert csak így formálhatjuk át magunkat. E diskurzus sajátmagunkat tehát a piaci alkalmazkodás érdekében nyilvánítja feladatnak, és ezzel együtt egyúttal mindent piacnak is minősít¹⁰⁴.

Ulrich Bröckling James Burnhamot követve jelenti ki, hogy a management rezsimjében élünk¹⁰⁵. Ezt a rezsimet a menedzseri gondolkodásmód hegemoniája uralja, amit speciális racionalitástípus és sajátos technikák összessége jellemez. A menedzserirodalom szerint a menedzseri gondolkodásmódot, a piac modelljét minden társadalmi viszonyra ki kell terjeszteni. A menedzseri tankönyvek a korabeli királytükörök megfelelő párjává válnak. Nem a valóságot, hanem a kívánt változtatások mechanizmusait, kiindulópontjait és irányait írják le. Értekezések ezek a tapasztalatlan fejedelem számára, mert ahogy Plutarkhosz *Ad principem inerudituma* vallja, nem tud kormányozni az olyan ember, aki senkit sem vezet. Ezek a „tükörök” arra akarják rávezetni a menedzser-fejedelmeket, hogy ahogy Foucault mondaná, a többiek vezetésének ésszerűsége ugyanabban áll, mint saját magunk kormányzása. Ehhez azonban az illetőnek foglalkoznia kell magával, irányítania kell a lelkét, saját ethoszt kell felállítania. Míg a királytükörök arra válaszolnak: mit csinál egy jó fejedelem? Addig a menedzsértükörök arra, hogy hogyan kell a társadalmi, állampolgári és politikai tevékenységek közegében az embernek magát, mint erkölcsi szubjektumot megalkotnia. Melyek azok a szabályok, amelyeket e tevékenység gyakorlása során követni kell, s hogyan kell az embernek

¹⁰² Fach 2000: 126. A szocialista-liberális kormány éppen most, a 2006-os választásokat követően váltott a kormányzás grammatikájának két írásmódja között: a keménység grammatikája értelmében a jó életről a túlélésre helyeződik a hangsúly egy jövőbeli jólét reményében. Ehhez azonban mindenkinek meg kell keményednie: az államot fogyasztókúrára kell fogni, a hivatalnok váljon menedzserre (vagy a hivatalnok helyébe lépjen a menedzser), az intézmények (például az egyetemek) és az állampolgárok (úgyis mint háztáji gazdálkodók, kisvállalkozók, egyetemi oktatók vagy jövőbeli diplomások) egyaránt álljanak készen a versenyre. A kormányzati diskurzus valóban sajátmagunkat a piaci alkalmazkodás érdekében nyilvánítja feladatnak.

¹⁰³ Vö. Burchell 1993; Rose 2000

¹⁰⁴ Rose 2000: 94-103. A Gyurcsány-kormány és az Akadémia vitája is leírható e grammatikája szabályait követve. A kormányzat a hasznosság, illetve a piaci alkalmazkodás szempontjait követve várja el az akadémiai kutatóhálózattól, hogy az változtassa meg természetét, a tudósok pedig egyúttal váljanak vállalkozóvá.

¹⁰⁵ Bröckling, Ulrich: *Totale Mobilmachung. Menschenführung im Qualitäts- und Selbstmanagement*. In Bröckling-Krasmann-Lemke 2000, 131-168.

vezetnie önmagát, hogy elfoglalhassa az őt megillető helyet a többiek között, hogy élhessen az őt megillető hatalommal, s hogy megfelelőképp helyezkedjék el a parancsolási és engedelmisségi viszonylatok bonyolult és változó mozgásterében¹⁰⁶.

Létrejön tehát egy új tanácsadói irodalom, amely a személyiség-vezetés és önmenedzsment, az önmaga vállalkozójának a példaképe irányába konvergál. Az emberek irányításának e modern grammatikája – a királytükörök intelmeihez hasonló módon – a jelen *gouvernementalitás* alapjává válik:

„care about customers as individuals
understand their point of view
serve their human and business needs
thank them for their business
offer to go the extra mile
manage their moments of truth
emphatize and listen to their concerns
resolve problems for them
see customers as the reason for your job”¹⁰⁷

A Foucault által felvetett megközelítésben azonban az is benne van, hogy az állam kormányzativá tétele, s mindaz, ami ezzel együtt jár (az ökonómiai racionalitás univerzalizálása, a vállalkozói kultúra dominanciája) a szuverenitás problémáját, a politikai vezetésként értett kormányzás kérdését még nem oldja meg¹⁰⁸.

v, a kupleráj

Mi a kormányzás: kreativitás vagy gondoskodás? Persze ehhez még egy sor kérdést meg kellene vizsgálni, mint hogy mit jelent a kreativitás a politikában? Vajon ugyanaz-e a politikai mint a művészi kreativitás?

S vajon miért ne lehetne a kreativitás tárgya a gondoskodás, úgymint az igények kielégítése, vagy az igényeknek való ellenállás; és úgymint ahogy a *gouvernementalité* koncepciója világgossá teszi, mint az igények átalakítása a problematizáció értelmében.

A kínai enciklopédiának is megvan a maga rendje (különösen akkor, ha az egy kínai enciklopédiába rendezett kommentár), hiszen a felsorolás egyik kategóriája az összes többi magában foglalja. Mi tehát a jó kormányzás: kreativitás vagy gondoskodás? A világ megváltoztatása vagy a dolgok működtetése (vagyis „csupán” a kormányzati feladatok ellátása)? Ehhez persze tudni kell azt is, hogy melyek is azok a kormányzati feladatok. De hogyan lehet ezt tudni? Hogyan lehet a káoszról rendet teremteni? Lehetséges-e bármiféle kreativitás nélkül létrehozni és működtetni egy jótékony kormányzatot, amely kreatív módon talál rá a határaitra és feladataira, kreativitásával nem fenyegetve, hanem fenntartva a rendet, a dolgok rendes működését. A kormányzás nehézsége éppen abban áll, hogy mély érzékenységgel kell

¹⁰⁶ Vö. Foucault, Michel (2001): A szexualitás története III. Törődés önmagunkkal. Budapest: Atlantisz. 98-102.

¹⁰⁷ Egy nagy sikernek örvendő menedzsment-tankönyv tanácsait idézi Bröckling. Bröckling 2000: 137.

¹⁰⁸ Vö. Foucault 1999b: 302-303.

rendelkezni a dolgok komplexitása iránt, és képesnek kell lenni mindazonáltal elérni a döntést. A káoszon belül kormányozni és nem ellene, a káosz által körülövezve és mégis létrehozva azt. Hiszen a kielégítésre váró igények szinte végtelenek, szinte végtelen számúak és meghatározhatatlan természetűek. Lehet-e egyáltalán elképzelni jó, vagy legalábbis jótékony kormányzást a vágyak hermeneutikája nélkül?

A heterotópiák képesek egyazon reális helyen többféle teret, többféle önmagában összeegyeztethetetlen szerkezeti helyet egybegyűjteni. Mindig nyitások és zárások rendszerét tételizik fel, amelyek elszigetelik, egyidejűleg azonban átjárhatóvá is teszik őket. S az is lehet, hogy azt hisszük, hogy behatolunk, valójában pedig, még hozzá éppen a belépésnek köszönhetően, kívül rekedünk. Ilyen heterotópia a kupleráj, amelynek az a feladata, hogy megteremtse egy illúziókkal teli teret, amelynek viszonylatában minden reális tér, az emberi életet körülfaló minden szerkezeti hely még illuzórikusabban lepleződik le.

Batthyány Gyula festménye *A kupleráj* bordélyházat helyez el egy polgári babaházban. Az egymás fölé tornyosuló szobácskákban meztelen kurtizán „babák” zsúfolódnak össze, akikhez kuncaftként a babaszoba állatsereglete özönlik¹⁰⁹: ott van *Baldanders*, vagyis márismás, a folytonosság szörnye, egy olyan szobor, akit ha megérintenek, rögtön átváltozik emberré, majd sokféle formált ölt, míg végül ismét emberré lesz. Aztán ott van a *Hasonmás*, vele akkor

¹⁰⁹ Batthyány egy másik festménye a Vörös ház már jóval visszafogottabb, a festő kívülről láttatja a babaházat, ahol az örömlányok a nyitott zsalugáteres ablakokban kelletik magukat. A kupleráj és a Vörös ház láthatósága közötti különbség a nyilvános és a rejtett által felkínált világ feszültségét is magán hordozza.

találkozzunk, ha önmagunkkal találkozzunk; aztán a *Baziliszkusz*, aki sivatagban él, s egyébként maga is sivataggá változtat mindent, amerre jár, holtan hullanak le a madarak, elrohadnak a gyümölcsök, századokra mérgezett az a folyó, amelynek beleiszik a vizébe, egyetlen ellenszere van a tükör, önnön képétől ugyanis megsemmisül. Jelen van a *Remora*, az a hamuszürke hal, amely leginkább sziklák között bolyong, s ha a hajógerinchez tapad, lelassítja a hajó haladását¹¹⁰. És persze ott van a képen a politológus is, a *voyeur*, akit csak a meglesett buja érzékiség és a pajzán jelenetek elégítenek ki. S talán, ha szerencsénk van, még a fedelmet is megpillanthatjuk, csak nehéz ráismerni, mert éppúgy lehet a kupleráj madame-ja, lakója, mint ahogy kuncsaftja.

Mi tehát a kormányzás: kreativitás vagy gondoskodás? Lehet, hogy kupleráj?

z, stb.

¹¹⁰ A felsorolt „állatok” a képzelet szülöttei. Vö. Borges, Jorge Luis-Guerrero, Margarita (2000): *Képzelt lények* könyve. In Scholz László (válogatta és szerk.) *A holdbéli nyúl*. Válogatás Jorge Luis Borges társszerzővel írt műveiből. Budapest: Európa.

Hivatkozások jegyzéke

ARENDE, Hannah (1995): Mi a szabadság? In Arendt, Hannah: Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén. Budapest: Osiris - Readers International. 151-181.

BARRY, Andrew (1996): Foucault and Political Reason: Liberalism, Neoliberalism and Rationalities of Government. London.

BORGES, Jorge Luis-CASARES, Adolfo Bioy (2000): Bustos Domecq feljegyzései. Egy este Ramón Bonavenával. In Scholz László (válogatta és szerk.): A holdbéli nyúl. Válogatás Jorge Luis Borges társszerzővel írt műveiből. Budapest: Európa. 177-186.

BORGES, Jorge Luis-GUERRERO, Margarita (2000): Képzelt lények könyve. In Scholz László (válogatta és szerk.): A holdbéli nyúl. Válogatás Jorge Luis Borges társszerzővel írt műveiből. Budapest: Európa. 9-167.

BRÖCKLING, Ulrich: Totale Mobilmachung. Menschenführung im Qualitäts- und Selbstmanagement. In Bröckling-Krasmann-Lemke 2000, 131-168.p.

BURCHELL, Graham (1993): Liberal government and techniques of the self. *Economy and Society*. Volume 22 No. 3. August, 267-282.;

BURCHELL, Graham-GORDON, Collin-MILLER, Peter (Ed.) (1991): The Foucault Effect. *Studies in Governmentality*. London: Harvester Wheatsheaf.

FOUCAULT, Michel (1999a): Eltérő terek. In Uő: *Nyelv a végtelenhez*. Debrecen: Latin Betűk.

(1999b): „Kormány-fővel” gondolkodni. In Uő. *Nyelv a végtelenhez*. Debrecen: Latin Betűk. 287-307.

(2000): *A szavak és a dolgok*. Budapest: Osiris.

(2001): *A szexualitás története III. Törődés önmagunkkal*. Budapest: Atlantisz.

G. FODOR Gábor (2004): *Kérdéstilalom. Eric Voegelin politikai filozófiája. Politikai filozófia sorozat 1*. Budapest: L'Harmattan.

(2006): *A jó kormányzásról és a rosszról. Kommentár 2*. 18-27.

(2006): *Politikai tanatológia, avagy miért nem lett öngyilkos Orbán Viktor a 2002-es választások után?* In G. Fodor Gábor-Schlett István: *Lú-e vagy szobor? Tanulmányok tudományról, politikáról, politikatudományról*. Budapest: Századvég. 339-356.

(2006) *Mi a kormányzás: kreativitás és / vagy gondoskodás?*
www.polvgy2006.ektf.hu/eloadasok/gfodor_gabor.doc

GORDON, Colin (1991): *Governmental Rationality: An Introduction*. In Burchell, Graham-Gordon, Colin-Miller, Peter (ed.): *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. London: Harvester Wheatsheaf.

GREVEN, Michael Th. (1999): *Die Politische Gesellschaft. Kontingenz und Dezision als Probleme des Regierens und der Demokratie*. Leske&Budrich: Opladen.

(2000): *Kontingenz and Dezision*. Opladen: Leske&Budrich.

(2005): *Contingency as Neglected Problem of mainstream Political Science (Working Paper)*.

LEMKE, Thomas (2003): *Framing Globalities. Gouvernamentalität als „Dokumentalität”?* In Pieper-Rodriguez (Hrsg.): *Gouvernamentalität. Ein Sozialwissenschaftliches Konzept in Anschluss an Foucault*. Frankfurt/New York: Campus 22-32.

- LEMKE, Thomas-KRASMANN, Susanne-BRÖCKLING, Ulrich (2000): Gouvernamentalität, Neoliberalismus und Selbsttechnologien. Eine Einleitung. In Bröckling-krasmann-Lemke (Hrsg.): Gouvernamentalität der Gegenwart. Studien zur Ökonomisierung des Sozialen. Frankfurt am Main: Suhrkamp 25-32.;
- MEIER, Christian (1983): Die Entstehung des Politischen bei den Griechen. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- MONTESQUIEU (2000): A törvények szelleméről. Budapest: Osiris – Attraktor.
- PALONEN, Kari (1998): Das „Webersche Moment“: zur Kontingenz des Politischen. Opladen/Wiesbaden: Westdeutscher Verlag GmbH.
- (2003): Four Times of Politics: Policy, Polity, Politicking, and Politicization. *Alternatives*, 2003/28. 171-186.
- (2004): Parliamentarism: A Politics of Temporal and Rhetorical Distances. In Schober, Anna (Hrsg.): *Ästhetik des Politischen*. 3. Innsbruck-Wien-Bozen: Studien Verlag 111-126.
- (2005): Political times and the temporalisation of concepts. A new agenda for conceptual history. In Landgrén, Lars-Folke-Hautamäki, Pirkko (ed.)(2005): *People, Citizen, Nation*. Helsinki: Renvall Institute. 50-68.
- PIEPER, Marianne-RODRIGUEZ, Encarnación Gutiérrez (2003): Einleitung. In Pieper-Rodriguez (Hrsg.): *Gouvernamentalität. Ein Sozialwissenschaftliches Konzept in Anschluss an Foucault*. Frankfurt/New York: Campus. 5-22.
- ROSE, Nikolas (1993): Government, authority and expertise in advanced liberalism. *Economy and Society*. Volume 22 No. 3. August 283-299.
- (2000): Tod des Sozialen? Eine Neubestimmung der Grenzen des Regierens. In Bröckling-Krasmann-Lemke 2000: 72-110.
- SCHABERT, Tilo (1989): *Boston Politics: The Creativity of Power*. De Gruyter Studies on North America. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- (2005): A Classical Prince: The Style of François Mitterand. In Cooper, B.-Embry, Ch.R. (Ed.): *Philosophy, Literature and Politics: Essays Honory Ellis Sandoz*. Columbia-London: University of Missouri Press. 234-257.
- SIMONS, Jon (1995): *Foucault & the Political*. London and New York: Routledge.
- VOEGELIN, Eric (1966): *Anamnesis. Zur Theorie der Geschichte und Politik*. München: Piper & Co. Verlag.